

σπήμες. Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας αναμετρήθηκαν με τον επιστημονισμό, προκειμένου είτε να τον αποδεχθούν είτε να τον απορρίψουν ως ασύμβατο με τη φύση των κοινωνικών σχέσεων και προβλημάτων.

Και όπως θα δούμε σε ό,τι ακολουθεί, οι ιδέες για την κοινωνία ως σύνολο αυτόνομων ατόμων, ή ως πραγματικότητα που τα υπερβαίνει και τα καθορίζει, εξετάζονται και ελέγχονται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στο έργο των κλασικών της κοινωνιολογίας. Μεταξύ των θεωρητικών που θα εξετάσουμε οι μεν εκλαμβάνουν την κοινωνία ως διακριτή οντότητα έναντι της «πολιτικής» και της «οικονομίας» και τη συλλαμβάνουν ως έναν λειτουργικό οργανισμό του οποίου οι εσωτερικές ρυθμίσεις επιβάλλονται επί των ατόμων και επί του συνόλου των κοινωνικών θεσμών· οι δε διερευνούν την καπιταλιστική κοινωνία χωρίς να διακρίνουν την «κοινωνία» έναντι της «πολιτικής» και της «οικονομίας», χωρίς επίσης να αντιπαραθέτουν το άτομο στην κοινωνία. Οι πρώτοι υιοθετούν το πρόγραμμα του επιστημονισμού, οι δεύτεροι το απορρίπτουν και υιοθετούν κριτικούς τρόπους σκέψης. Στους πρώτους περιλαμβάνονται ο Κοντ, ο Ντιρκέμ και ο Παρέτο, στους δεύτερους ο Μαρξ, ο Βέμπερ και ο Ζίμελ. Τη σκέψη των πρώτων μπορούμε να την κατατάξουμε στο ιδίωμα της *κοινωνιολογικής θεωρίας*, των δευτέρων σε εκείνο της *κοινωνικής θεωρίας*. Εντούτοις η διάκριση αυτή δεν μπορεί παρά να είναι μόνον διερευνητική, καθόσον το έργο όλων των κλασικών είναι πολύπλευρο, έχει δεχθεί πολλές επιρροές και χαρακτηρίζεται συχνά από αντινομίες που καθιστούν προβληματική την τελεοϊδική κατάταξή του στο ένα ή στο άλλο υπόδειγμα σκέψης. Όπως θα δούμε, το έργο των κλασικών επιχειρεί να διαχειρισθεί όλες λίγο πολύ τις διαστάσεις και τα προβλήματα της νεότερης και της μοντέρνας, της καπιταλιστικής κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΚΟΝΤ
Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΩΣ ΘΕΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Πρόοδος είναι η εξέλιξη της τάξης

Ο ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΚΟΝΤ (1798-1857) έχει καταγραφεί ως ο πρωτεργάτης του φιλοσοφικού ρεύματος του Θετικισμού. Επινόησε τον όρο *θετική φιλοσοφία* προκειμένου να δηλώσει τη νέα θεωρία της γνώσης και της επιστήμης την οποία προσπάθησε να διαμορφώσει και να υποστηρίξει. Ο προσδιορισμός του περιεχομένου της *θετικής φιλοσοφίας* ήταν αλληλένδετος με τον στόχο της διαμόρφωσης της επιστήμης της κοινωνίας, της κοινωνιολογίας. Την κοινωνιολογία ο Αύγουστος Κοντ τη συνέλαβε ως την πιο σύνθετη από τις *θετικές επιστήμες*. Η «θετική φιλοσοφία» αφορά δηλαδή την οροθέτηση των μεθόδων των *θετικών επιστημών*, όπως και τη διαμόρφωση θεωρητικών και μεθοδολογικών προτάσεων και εργαλείων για την «επιστημονική» πραγμάτευση των κοινωνικών προβλημάτων και της ιστορικής πορείας της κοινωνίας, της κοινωνικής εξέλιξης. Το σχέδιο αυτό απέβλεπε επίσης στο να εντοπισθούν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της νεότερης κοινωνίας και να διακριθούν οι δυνάμεις εκείνες που προσδιόριζαν την πορεία της προς μια νέα κοινωνία ανώτερης, όπως πίστευε ο Κοντ, μορφής.

Ο Κοντ έζησε σε μια εποχή μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών αναταραχών και ανακατατάξεων στη γαλλική κοινωνία και στην Ευρώπη γενικότερα. Γεννήθηκε λίγα χρόνια μετά τη μεγάλη Γαλλική Επανάσταση, την εποχή του «Διευθυντηρίου», και έζησε τους Ναπολεόντειους Πολέμους και την εποχή της Παλινόρθωσης (1805-1830). Έκανε λοιπόν την εύλογη διαπίστωση ότι η κοινωνία της εποχής του, και μάλιστα η γαλλική κοινωνία, βρισκόταν σε κατάσταση μεταβατικής κρίσης και «αναρχίας». Θέλησε με το έργο του να εντοπίσει τους όρους υπέρβασης της κρίσης. Το κεντρικό ερώτημα για τον Κοντ αφορά τον τρόπο ανα-

διοργάνωσης της κοινωνίας ο οποίος θα έδινε λύση στους πολιτικούς ανταγωνισμούς. Το σχέδιο της πολιτικής αναδιοργάνωσης όφειλε να στηρίζεται στην επιστημονική γνώση, στην επιστημονική έρευνα και θεωρία. Αυτή η τελευταία θα μπορούσε να αναδείξει μια νέα μορφή νομιμοποίησης, μια νέα μορφή πνευματικής εξουσίας, η οποία θα είχε έτσι το κύρος και την πειστικότητα να προχωρήσει στην ανασύσταση των κοινωνικών και κυρίως των πολιτικών θεσμών. Ο παλιός μεσαιωνικός κόσμος της «τάξης», της «ιεραρχίας», του «στρατιωτικού» και του «θρησκευτικού» πνεύματος βρισκόταν σε κατάσταση αποσύνθεσης, ενώ η νέα εποχή της «προόδου», του «επιστημονικού» και του «βιομηχανικού» πνεύματος δεν είχε κυριαρχήσει ακόμη, δεν είχε επεκταθεί ώστε να διαμορφώσει και να επιβάλει την απαραίτητη κοινωνική συνοχή. Το έργο λοιπόν του Κοντ μπορεί να κατανοηθεί ως μια προσπάθεια να εντοπισθούν οι ιστορικές αιτίες της «κρίσης» της κοινωνίας της εποχής, προκειμένου να διαγραφεί μια «θετική» διεξόδος στα προβλήματά της και να αποκατασταθεί έτσι η κοινωνική συναίνεση, η κοινωνική τάξη και ειρήνη. Όπως έγραψε: «Είναι σαφές ότι η αληθινή επιστήμη δεν έχει άλλο στόχο παρά την εγκαθίδρυση μιας πνευματικής τάξης που είναι η βάση κάθε άλλης τάξης».¹ Το έργο του Κοντ που άσκησε μεγάλη επιρροή στην εποχή του αλλά και μεταγενέστερα, μέχρι τις μέρες μας, είναι το περίφημο *Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας* (*Cours de philosophie positive*, 1830-1842). Το έργο αυτό θεωρήθηκε ένα είδος μανιφέστου του Θετικισμού. Πριν από τα *Μαθήματα*, ο Κοντ είχε δώσει στη δημοσιότητα το *Opuscules [Πραγματείες]* (1820-1826). Το έργο της ωριμότητάς του είναι το *Système de politique positive [Σύστημα θετικής πολιτικής]* (1851-1854), όπου συνοψίζει τα προηγούμενα, αλλά και οδηγεί τη σκέψη του σε ακρότητες που ανακουφίζουν συχνά την προσπάθειά του να θεμελιώσει μια «επιστημονική» μέθοδο για τη διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων και προβλημάτων.

Ο Κοντ συνέλαβε το μεγαλεπήβολο σχέδιο της διαμόρφωσης της νέας θρησκείας της ανθρωπότητας. Η νέα αυτή θρησκεία θα ήταν θεμελιωμένη στη θετική φιλοσοφία και θα έπρεπε να οργανωθεί στο πρότυπο της μεσαιωνικής εκκλησίας, με αρχιερέα τον ίδιο και διακόνους τους μαθητές του. Σε αυτή την, ούτως ειπείν, εκτροπή μεγάλο ρόλο έπαιξε η

1. A. Comte, *Cours de philosophie positive*, τόμ. 1, Παρίσι, Balthère et Fils, 1975 (1908), σ. 36.

προσωπικότητα του Κοντ. Ο Κοντ ήταν άνθρωπος με εξαιρετικά αντιφατικές αντιδράσεις. Τον χαρακτήριζε η μεγαλομανία, και ο ασυμβίβαστος χαρακτήρας του τον έφερε σε σύγκρουση και σε αγεφύρωτες διαφωνίες με το περιβάλλον του, κοινωνικό και ακαδημαϊκό. Εντέλει τον οδήγησε στην παράνοια.²

Το έργο του Κοντ διατηρεί την επικαιρότητά του, αφού πολλά από τα προβλήματα που έθεσε εξακολουθούν να μας απασχολούν τόσο στον χώρο της φιλοσοφίας όσο και των κοινωνικών επιστημών.³ Σηματοδοτεί, επίσης, το τέλος της μακράς διαδικασίας διαμόρφωσης της νεότερης κοινωνικής θεωρίας.⁴ Η κύρια συμβολή του συνίσταται στον τρόπο με τον οποίο συστηματοποίησε ιδέες και έννοιες που ήταν ευρύτατα διαδομένες την εποχή κατά την οποία έγραφε. Άσκησε σημαντική επιρροή στη σκέψη του 19ου αιώνα,⁵ ενώ κληροδότησε τις βασικές μεθοδολογικές θέσεις, το θεωρητικό πλαίσιο, όπως και την ειδικότερη θεματολογία στη μεταγενέστερη κοινωνιολογία μέσω των μαθητών του, και κυρίως του Ντιρκέμ και του Λεβύ-Μπουλ (Levy-Bruhl). Ο Κοντ υπήρξε ο πατέρας της γαλλικής σχολής της κοινωνιολογίας και της κοινωνικής ανθρωπολογίας και μέσω αυτών επηρέασε το σύνολο της κοινωνικής σκέψης μέχρι τις μέρες μας. Θα προσπαθήσουμε λοιπόν παρακάτω να εντοπίσουμε τα σημεία εκείνα της σκέψης και των απόψεών του που παρουσιάζουν ενδιαφέρον, χωρίς να επιμεινουμε στις πλευρές του έργου του που εκφράζουν τις συνασθηματικές εκρήξεις ή τις δογματικές διασηρές του, παρόλο που είναι δύσκολο να γίνεται πάντοτε αυτού του είδους η διάκριση. Το έργο του Κοντ διαπερνάται από τις ιδεολογικές του επιλογές, ενώ από ένα σημείο και μετά καθορίζεται από την έμμονη ιδέα

2. Για μια εμπειρισταπωμένη παρουσίαση της βιογραφίας του Α. Κοντ και της πνευματικής του εξέλιξης βλ. M. Pickering, *Auguste Comte: An Intellectual Biography*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1993.

3. Βλ. A. Giddens, "Positivism and its Critics", στο T.B. Bottomore - R. Nisbet (επιμ.), *A History of Sociological Analysis*, Λονδίνο, Heinemann, 1979, ιδ. σ. 237-249. T. Benton, *Philosophical Foundations of the Three Sociologies*, Λονδίνο, Routledge & Kegan Paul, 1977, ιδ. σ. 18-45.

4. Βλ. J. Heilbron, *ό.π.*, ιδ. σ. 196-204.

5. Βλ. σχετικά J. Heilbron, *ό.π.*, σ. 253-262. Χαρακτηριστικό της επιρροής που άσκησε το έργο του Κοντ σε όλο το εύρος της σκέψης, φιλοσοφικής, πολιτικής και επιστημονικής, του 19ου αιώνα, είναι ότι ο Τζ.Σ. Μιλ ασχολήθηκε συστηματικά με αυτό και έγραψε ένα δοκίμιο με τίτλο *Ο Αίγιονοστός Κοντ και ο Θετικισμός* (βλ. J.S. Mill, *Auguste Comte and Positivism*, Av Άρμπατορ, University of Michigan Press, 1961).

που τον διακατείχε να συνθέσει τη νέα θρησκεία της ανθρωπότητας και τη νέα ηθική, που όφειλε στο εξής να ρυθμίζει τις ανθρώπινες σχέσεις.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΘΕΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Η σκέψη του Κοντ οργανώνεται γύρω από δύο θεμελιακές ιδέες. Από τη μια ότι η κοινωνική συνοχή εδράζεται στη «σταθερότητα των αξιωματικών» που γίνονται αποδεκτά από τα άτομα, τα μέλη της κοινωνίας. Οι ιδέες και οι αντιλήψεις που κυριαρχούν κάθε φορά και ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή, που χαρακτηρίζουν μια εποχή, μια ιδιαίτερη μορφή οργάνωσης της κοινωνίας, συνθέτουν το «πνεύμα»⁶ της και διασφαλίζουν την κοινωνική συναίνεση και συνοχή, «την αληθινή κοινωνική τάξη». Από την άλλη ότι η κοινωνική εξέλιξη και η ανθρώπινη ιστορία χαρακτηρίζονται από την ανοδική πορεία, την «πρόοδο» της ανθρώπινης νοημοσύνης. Ο Κοντ συνέλαβε την ιστορία ως τη νομοτελειώδη εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας, που διέρχεται από τρία κύρια «στάδια» τα οποία και ονόμασε «θεολογικό», «μεταφυσικό» και «θετικό». Καθένα από τα στάδια αυτά χαρακτηρίζεται και διέπεται από το αντίστοιχο «πνεύμα». Η ανθρώπινη νοημοσύνη απελευθερώνεται σταδιακά και προοδευτικά από προκαταλήψεις και ψευδείς ιδέες για τη φύση και την κοινωνία, κατακτά εντέλει διά της θετικής επιστήμης ασφαλή και βέβαιη γνώση των πραγμάτων, έγκυρες μεθόδους έρευνας και «αντικειμενικούς» τρόπους σκέψης, πράγμα που διασφαλίζει την επιστημονική γνώση των κοινωνικών φαινομένων και επιτρέπει να τεθεί σε «αντικειμενικές» βάσεις η επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Ο Κοντ επεδίωξε την κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης, καθώς τη θεωρούσε απαραίτητη για την αναδιοργάνωση των κοινωνιών της εποχής του που, όπως πίστευε, κατετρώχοντο από «διανοητική αναρχία». Όπως έγραφε: «Το πιο σοβαρό κακό συνίσταται πραγματικά σε τούτη τη βαθύτερη διάσπαση που υφάρχει τώρα ανάμεσα στα πνεύματα [...]. Όσο οι ατομικές διάνοιες δεν θα έχουν συναινέσει ομόφωνα σε έναν ορισμένο αριθμό γενικών ιδεών, ικανών

6. Τον όρο *πνεύμα* ο Κοντ τον εναλλάσσει με τον όρο *φιλοσοφία*. Το «πνεύμα» ή η «φιλοσοφία» μιας εποχής ή ενός σταδίου εξέλιξης της ανθρώπινης κοινωνίας καταθέτει και συνοψίζει τους ειδικότερους τρόπους σκέψης και δράσης των ανθρώπων που τη χαρακτηρίζουν και τη διακρίνουν, όπως θα γίνει σαφέστερο στη συνέχεια.

να σχηματίσουν μια κοινή κοινωνική θεωρία, [...] η κατάσταση των εθνών [...] δεν θα επιτρέψει πραγματικά παρά μόνο προσωρινούς θεσμούς».⁷ Η «κοινή» αυτή «κοινωνική θεωρία», που έγινε ο κεντρικός στρατηγικός στόχος του Κοντ, δεν ήταν άλλη από τη θεωρία που ήταν συμφωνής στις συνθήκες της νεότερης κοινωνίας· δεν ήταν άλλη από τη θεωρία που υπαγόρευε, με άλλα λόγια, η θεαματική πρόοδος και η επικράτηση των θετικών επιστημών. Την επικράτηση αυτή έκαναν προφανή και περιφανή και οι τεχνολογικές εφαρμογές των κατακτήσεων των φυσικών επιστημών στη βιομηχανία. Οι εξελίξεις αυτές στο σύνολό τους σηματοδοτούσαν την ανάδυση του «θετικού πνεύματος».

Με τον όρο *θετικό πνεύμα* ή *θετική φιλοσοφία* ο Κοντ ήθελε να αποδώσει τους νέους τρόπους εξέτασης και πραγμάτευσης των προβλημάτων στους διάφορους τομείς της επιστήμης και της γνώσης, που μπορούσαν να στηρίζονται στην εμπειρική παρατήρηση και την πειραματική μεθοδολογία και όχι στη διαπίπωση και την ανάπτυξη επιχειρημάτων που τυχόν στηρίζονται σε υποθέσεις οι οποίες δεν ελέγχονται από την εμπειρική παρατήρηση, δηλαδή σε αυθαίρετες, όπως πίστευε ο Κοντ, υποθέσεις και θεωρίες. Με άλλα λόγια, ο Κοντ θεμελιώνει τους τρόπους έρευνας και διατύπωσης των θεωρητικών προτάσεων στις φυσικές επιστήμες. Εννοούσε ακόμα τους υπό διαμόρφωση νέους τρόπους σκέψης και δράσης, τις ιδέες για τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνική πρακτική ευρύτερα, που όφειλαν να στηριχθούν επίσης στις ερευνητικές μεθόδους και τους θεωρητικούς τρόπους των θετικών επιστημών.

Ωστόσο, κατά τον Κοντ η κύρια αιτία της αταξίας, της κρίσης και των αντιθέσεων που κυριαρχούσαν στην Ευρώπη όλη την περίοδο μετά τις επαναστάσεις του τέλους του 18ου αιώνα ήταν το ότι, ενώ το «θετικό πνεύμα» είχε εκφρασθεί και επιβεβαιωθεί στις φυσικές, τις «θετικές» επιστήμες, δεν είχε θεμελιωθεί και επικρατήσει επαρκώς στη συνείδηση των ανθρώπων, στην κοινωνία ευρύτερα. Το κοινωνικό, πολιτικό και ηθικό χάος δηλαδή ήταν αποτέλεσμα της πνευματικής «αναρχίας», η οποία οφείλετο στο ότι η «θεολογική φιλοσοφία» που ρύθμιζε την κοινωνική οργάνωση της μεσαιωνικής κοινωνίας είχε ήδη παρακμάσει και ξεπεραστεί ανεπιτορπητά, χωρίς όμως να έχει εξαλειφθεί εντελώς. Παράλληλα, οι ιδέες του Διαφωτισμού, που διαδέχθηκαν το «θεολογικό πνεύ-

7. Α. Κοντ, *Μαθηματα θετικής φιλοσοφίας*, μτφ.-εισ. J.L. Skokko, επιμ. Κ. Μερτινού, Αθήνα, Ανεργωσιδής, χ.χ., σ. 125-126 (η έμφαση δική μας).

μα», είχαν ανατρεπτικό χαρακτήρα και προπαγάνδιζαν ως «πρόοδο» τη συνεχή αμφισβήτηση των κοινωνικών θεσμών που είχαν αποδείξει την οργανικότητα και τη σημασία τους στην κοινωνική ζωή με την επιβίωσή τους στην πορεία του χρόνου και στην ιστορία της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού, ή «η μεταφυσική φιλοσοφία», όπως προτιμούσε ο Κοντ, είχε κατά την κρίση του μεταβατικό χαρακτήρα. Η συμβολή της συνίστατο στη διάβρωση του θεολογικού πνεύματος, στο ότι οδήγησε στην ανατροπή της παλαιάς κοινωνίας, της φεουδαρχικής, θεολογικής τάξης πραγμάτων, και άνοιξε τον δρόμο στη διαμόρφωση του «θετικού πνεύματος», το οποίο, κατά τον Κοντ, εξέφραζε τη νεότερη εποχή, την εποχή της επιστήμης και της βιομηχανίας.⁸ Όμως, γράφει ο Κοντ, «η σύγχρονη αταξία της διάνοιας οφείλεται, σε τελευταία ανάλυση, στην ταυτόχρονη χρήση των τριών ριζικά ασυμβίβαστων φιλοσοφιών: της θεολογικής φιλοσοφίας, της μεταφυσικής φιλοσοφίας και της θετικής φιλοσοφίας. Στην πραγματικότητα είναι φανερό πως, αν οποιαδήποτε από τις τρεις αυτές φιλοσοφίες κατάφερε να επικρατήσει αληθινά, καθολικά και απόλυτα, θα υπήρχε μια καθορισμένη τάξη [...] και πραγματική οργάνωση. [...] είναι φανερό πως η θετική φιλοσοφία είναι η μόνη προορισμένη να υπερισχύσει σύμφωνα με την κανονική πορεία των πραγμάτων [...] καθώς [...] αυτή μόνη βρίσκεται εδώ και αιώνες σε διαρκή πρόοδο, ενώ οι ανταγωνιστικές της φιλοσοφίες βρίσκονται σε διαρκή παρακμή». Το «θετικό πνεύμα» οφείλει λοιπόν να διαμορφωθεί σε κυρίαρχη πνευματική δύναμη. Να επικρατήσει, να επεκταθεί πέρα από τον χώρο των φυσικών επιστημών, στον χώρο της κοινωνικής ζωής, των κοινωνικών προβλημάτων και της κοινωνικής ηθικής. Να αναδειχθεί, με άλλα λόγια, σε οργανωτική αρχή της κοινωνίας, καθώς μάλιστα ήταν φανερή «η προτίμηση», όπως γράφει ο Κοντ, «που δείχνουν σήμερα όλα τα πνεύματα, από τα πιο καλλιεργημένα έως τα πιο κοινά, στις θετικές γνώσεις σχετικά με τις αοριστίες και τις μυστικιστικές αντιλήψεις». Αυτό «μαρτυρά αρκετά την υποδοχή που θα γίνει στη φιλοσοφία αυτή [τη θετική]» όταν θα γενικευθεί και θα περιλάβει εκτός από τα φυσικά και τα κοινωνικά γεγονότα.⁹ Η επέκταση λοιπόν του «θετικού πνεύ-

8. Ο Κοντ τοποθετούσε την έναρξη του θετικού πνεύματος «δύο αιώνες» πριν από την εποχή του. Την εκκίνηση του αποδίδει στη «συνδυασμένη δράση των κανόνων του Βάκωνα, των αντιλήψεων του Καρτέσιου και των ανακαλύψεων του Γαλιλαίου». Βλ. Α. Κοντ, *ό.π.*, σ. 127.

9. Στο *ίδιο*, σ. 128.

ματος» και σε αυτούς τους τομείς ή, αλλιώς, η διαμόρφωση της επιστήμης της κοινωνίας, της «κοινωνικής φυσικής», ήταν έργο αναγκαίο και επείγον. Η υπέρβαση των κοινωνικών αντιθέσεων και η δημιουργία της νέας κοινωνίας, της κοινωνίας όπου θα κυριαρχούσε το «θετικό πνεύμα», οφείλει να στηριχθεί στη νέα αυτή επιστήμη, επιστήμη που θα ήταν καταξιωμένη όχι μόνον επειδή θα ερμήνευε τα κοινωνικά φαινόμενα και θα εξηγούσε την ιστορική πορεία της κοινωνίας, αλλά, το σπουδαιότερο, διότι θα διαμόρφωνε μια νέα συλλογική συνείδηση. Θα υποκαθιστούσε έτσι την παραδοσιακή θρησκεία και θα προχωρούσε στην ηθική διαπαιδαγώγηση των ανθρώπων, θα επέτρεπε συνελπώς την ηθική ανασυγκρότηση της κοινωνίας.

Το εγχείρημα αυτό αναλαμβάνει ο Κοντ στα *Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας*. Το έργο αυτό αποτελείται από έξι τόμους και 2.500 σελίδες περίπου.¹⁰ Οι δύο πρώτοι τόμοι πραγματεύονται τις φυσικές επιστήμες, αστρονομία και φυσική μηχανική. Ο τρίτος, τη χημεία και τη βιολογία. Ο τέταρτος τόμος επιχειρεί τη διαμόρφωση της νέας θετικής επιστήμης, της «κοινωνικής φυσικής», που λίγο αργότερα ο Κοντ ονόμασε *κοινωνιολογία*.¹¹ Οι δύο τελευταίοι τόμοι εξετάζουν τους κοινωνικούς θεσμούς και διαγράφουν τη νέα κοινωνική ηθική που συνεπάγεται, κατά τον Κοντ, η επιστημονική πραγμάτευση των κοινωνικών προβλημάτων.

Η διάρθρωση αυτή των *Μαθημάτων* δεν είναι τυχαία. Αντιθέτως, υποδηλώνει το βασικό σχήμα και τις θεμελιακές θέσεις της σκέψης του Κοντ.¹² Κεντρική ιδέα είναι ότι ο τρόπος διερεύνησης και η μέθοδος εξήγησης των φαινομένων είναι ίδια σε όλες τις επιστήμες, ανεξαρτήτως του

10. Βλ. A. Comte, *Cours de philosophie positive*, *ό.π.*, 6 τόμ. Πάντως, ευρύτερα γνωστό έγινε στη συνελπτωμένη μορφή του. Ήδη ενόσω ζούσε ο Κοντ, η μαθήτριά του Harriet Martineau συμπύκνωσε σε δύο τόμους και μετέφρασε στα αγγλικά το έργο. Ο ίδιος ο Κοντ χαρακτήρισε τη σύμπτυξη αυτή εξαιρετική και ζήτησε να μεταφρασθεί στα γαλλικά, αφού, όπως είπε, ξεπερνούσε το ίδιο το πρωτότυπο. Βλ. A. Comte, *The Positive Philosophy*, μτφ.-σύνοψη Η. Martineau, Λονδίνο, Kegan Paul, 1893, 2 τόμ. Για πιο πρόσφατες εκδόσεις βλ. A. Comte, *The Positive Philosophy of A. Comte*, μτφ.-σύνοψη Η. Martineau, εισθ. F. Harrison, Κίτσενερ, Batoche Books, 2000, 2 τόμ. (ανατ.: Κόρνελ, The Cornell University Library, 2007, 1 τόμ.).

11. Τον όρο *κοινωνική φυσική* ο Αύγουστος Κοντ τον είχε δανειστεί από τον Condorcet. Τον αντικατέστησε με τον όρο *κοινωνιολογία* για να διαφοροποιήσει την επιστήμη που λάτχιζε να θεμελιώσει από τον τρόπο διερεύνησης που εισήγαγε ως *κοινωνική φυσική* ο στατιστικός A. Quetelet.

12. Βλ. E.E. Evans-Pritchard, *The Sociology of A. Comte. An Appreciation*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 1977, σ. 3-7.

αντικειμένου καθεμιάς. Εντούτοις, η μέθοδος αυτή οφείλει να διαφοροποιείται και να εξειδικεύεται προκειμένου να ανταποκρίνεται στις ιδιότητες του αντικειμένου κάθε ξεχωριστής επιστήμης.

Η επιστημονική μέθοδος αναπτύχθηκε, πήρε τη σαφή και ολοκληρωμένη μορφή της πρώτα στις φυσικές επιστήμες, στις επιστήμες της ανόργανης και της οργανικής φύσης ειδικότερα. Πρέπει συνεπώς να μελετηθεί πρώτα στις επιστήμες αυτές. Προϋπόθεση για τη θεμελίωση της νέας επιστήμης, της κοινωνιολογίας, της οποίας το αντικείμενο είναι το πιο σύνθετο έναντι κάθε άλλης επιστήμης, είναι η εμπέδωση της μεθόδου της φυσικής, η αφομοίωσή της από τη μεριά των επιστημόνων που θα αναλάβουν να διερευνήσουν την κοινωνική πραγματικότητα και να καθοδηγήσουν την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων. Προηγείται λοιπόν η «διδασκαλία» της μεθόδου της φυσικής και έπεται η εξειδίκευσή της στο πεδίο της κοινωνίας και της κοινωνικής ζωής.

Η παρατήρηση και η επαγωγική γενίκευση είναι κοινή σε όλες τις επιστήμες. Η παρατήρηση και η θεωρητική επεξεργασία των πορισμάτων της συνιστούν την κατεξοχήν επιστημονική μέθοδο. Η παρατήρηση εντοπίζει τις σταθερές σχέσεις που επικρατούν μεταξύ των φαινομένων και των στοιχείων της φύσης· διαπιστώνει, όπως γράφει ο Κοντ, τις «σχέσεις ομοιότητας και διαδοχής των φαινομένων»,¹³ προκειμένου να διατυπωθούν οι προτάσεις και οι υποθέσεις που τις εκφράζουν. Ο περαιτέρω εμπειρικός έλεγχος των προτάσεων αυτών διασφαλίζει τη γνώση των «κανονικοτήτων» που διέπουν τις σχέσεις των υπό έρευνα φαινομένων. Με άλλα λόγια, μέσω της παρατήρησης των φαινομένων της φύσης και της πραγματικότητας γενικότερα, όπως και του πειράματος, ελέγχονται οι γενικές προτάσεις ως προς την ακρίβεια των ισχυρισμών που περιλαμβάνουν. Οφείλουν δηλαδή οι επιστημονικές έννοιες να ελέγχονται και να υπάγονται, να υποτάσσονται, θα μπορούσαμε να πούμε, στα «γεγονότα», ώστε οι σχέσεις που διαπιστώνονται να είναι «πραγματικές» ή αλλιώς η διατύπωση των «νόμων» που διέπουν τα φαινόμενα και την κίνησή τους να στηρίζεται σε «πραγματικά γεγονότα» και όχι σε αυθαίρετες και αστήριχτες υποθέσεις· όχι σε έννοιες που δεν αντιστοιχούν σε πράγματα ή σε σχέσεις που δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε με άμεσα εμπειρικό τρόπο. Ο Κοντ αντιπαρατίθεται με τις θέσεις αυτές στην πρακτική

της φιλοσοφίας, των φιλοσόφων του Διαφωτισμού ειδικότερα, που στόχευαν στην ανάλυση της ιστορικής κατάστασης της εποχής μέσα από το πρίσμα των ιδεών του «λόγου» και της «αλήθειας», ιδεών που τις χρησιμοποιούσαν με κριτικό, αναιρετικό τρόπο – της «αλήθειας» που δεν υφίστατο ως «γεγονός» αλλά ως «στόχος» της σκέψης και της δράσης των ανθρώπων· της ιδέας του «λόγου» που ήταν αναιρετικός οποιασδήποτε αντίληψης «φυσικής νομοτέλειας»· του «λόγου» που αντιθέτως ήταν συνδεδεμένος με την «ελευθερία» της σκέψης και της δράσης των ανθρώπων.¹⁴ Ο Κοντ αντικαθιστά την έννοια της ελευθερίας με εκείνη της «υποταγής» και της συμμόρφωσης των ανθρώπων προς τις επιταγές της θετικής πολιτικής και της «θετικής θρησκείας».

Ας επανέλθουμε όμως στο θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόδειγμα που προϋποθέτει η θεωρία της κοινωνικής, ακριβέστερα της «θετικής πολιτικής», που ήταν ο κύριος στόχος του Κοντ. Για τον Κοντ λοιπόν δεν χρειάζεται να καταφεύγουμε σε «εξωπραγματικές» έννοιες προκειμένου να συλλάβουμε τις αρχές που διέπουν τα φαινόμενα. Ούτε για να τα εξηγήσουμε χρειάζεται να τα ανάγουμε σε μη παρατηρήσιμες, σε υπερβατικές, δηλαδή σε απρόσιτες στην επιστημονική παρατήρηση οντότητες, όπως ο Θεός. Δεν χρειάζεται, με άλλα λόγια, να αναζητάμε «πρώτες αιτίες» ή το «νόημα» των φαινομένων που εξετάζουμε, όπως έκαναν τόσο οι εκπρόσωποι του *θεολογικού* όσο και οι οπαδοί του *μεταφυσικού πνεύματος*. Οι πρώτοι απέδιδαν στον Θεό ή σε ανάλογες απρόσιτες δυνάμεις την ύπαρξη και τη λειτουργία των πραγμάτων· οι δεύτεροι είχαν υποκαταστήσει τον Θεό με μια οντότητα που την ονόμαζαν *φύση*, αλλά την άφηναν απροσδιόριστη και της απέδιδαν αδιακρίτως όλες τις ιδιότητες και τις ποιότητες των πραγμάτων, όπως σημειώνει ο Κοντ. Το *θετικό πνεύμα*, αντιθέτως, επιδίδεται στην παρατήρηση των φαινομένων και εντοπίζει τις σχέσεις, τις αναλογίες και τις ομοιότητες που παρουσιάζουν. Για παράδειγμα, δεν γνωρίζουμε ούτε μας χρειάζεται να γνωρίζουμε την προέλευση, την «αίτια» της βαρύτητας. Δεν χρειάζεται δηλαδή να την αποδώσουμε σε έναν θεό δημιουργό ή σε όποια άλλη μεταφυσική οντότητα ή δύναμη. Οι νόμοι του Νεύτωνα για τη βαρύτητα και την παγκόσμια έλξη των σωμάτων επιβεβαιώνονται από την εμπειρική και την

14. Βλ. H. Marcuse, *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory*, Βοστώνη, Beacon Press, 1969 (1960), σ. 342-345.

πειραματική παρατήρηση και εξηγούν πολλά επιμέρους φυσικά φαινόμενα.

Ο Κοντ κατέταξε τις επιστήμες με κριτήριο τη σειρά με την οποία εξελίχθηκαν και αναπτύχθηκαν. Η σειρά αυτή δεν είχε μόνο χρονολογικό αλλά και λογικό επιστημολογικό χαρακτήρα. Κατά τον Κοντ, η εξέλιξη των επιστημών κατέγραφε τη σταδιακή ανάπτυξη του ανθρώπινου πνεύματος. Η ιεραρχία των επιστημών έδειχνε την εξέλιξη της ανθρώπινης γνωστικής δύναμης και γνώσης, τη μετεξέλιξη και τη σταδιακή διάμορφωση του θετικού πνεύματος· την εφαρμογή του δηλαδή σε όλο και πιο σύνθετα αντικείμενα, με τα μαθηματικά στο ένα άκρο και την κοινωνιολογία στο άλλο. Οι έξι βασικές επιστήμες λοιπόν ήταν: τα μαθηματικά, η ουράνια φυσική ή αστρονομία, η γήινη φυσική ή μηχανική φυσική, η χημική φυσική ή χημεία, η οργανική φυσική ή φυσιολογία και τέλος η κοινωνική φυσική ή κοινωνιολογία. Η αλήθεια των μαθηματικών ισχύει ανεξάρτητα από τις επιμέρους επιστήμες. Τα μαθηματικά μπορούν να μελετηθούν δηλαδή χωρίς αναφορά σε άλλα αντικείμενα της γνώσης. Ωστόσο η αστρονομία προϋποθέτει τόσο τα μαθηματικά όσο και τη γεωμετρία, η γήινη φυσική τις προηγούμενες και ούτω καθεξής. Έτσι, στην αστρονομία, που ερευνά τις μηχανικές δυνάμεις όπως αναπτύσσονται μεταξύ των ουρανίων σωμάτων, εφαρμόζονται οι μαθηματικές περιγραφές και είναι δυνατές οι μαθηματικές προβλέψεις των κινήσεων και των σχέσεων των ουρανίων αυτών σωμάτων. Η φυσική έχει ως αντικείμενο πιο σύνθετα φαινόμενα. Τα φαινόμενα αυτά όμως εξασχολούνται να επιδέχονται μαθηματική περιγραφή και επεξεργασία, καθώς είναι δυνατόν να αναλυθούν σε απλούστερα και διακριτά συνθετικά στοιχεία. Η χημεία αφορά «ουσίες», «αντιδράσεις» και συνθέσεις στοιχείων που εμπιπτουν μεν στους νόμους της φυσικής, διέπονται όμως επίσης από τις αρχές των «χημικών συναφειών» ή σχέσεων. Η βιολογία, τώρα, μελετά «ζώντες οργανισμούς», που είναι πιο σύνθετοι από τα «ανόργανα» σώματα. Δεν είναι συνεπώς δυνατόν να ερευνηθούν και να εξηγηθούν μόνον διά των νόμων της φυσικής και της χημείας. Είναι απαραίτητο να ληφθεί υπόψη ότι συνιστούν εξελισσόμενους, δυναμικούς «οργανισμούς» και ότι διέπονται από τις «δυνάμεις» και τις «αρχές» που αποδίδουν τις ιδιότητες της «ζωής»· να διακριθούν τα «είδη» και τα «γένη» τους, να μελετηθεί η «ανατομία» και η «φυσιολογία» των επιμέρους ζωικών ειδών. Τέλος, ο άνθρωπος, ενώ έχει κοινά χαρακτηριστικά με τα άλλα ζωικά είδη, διακρίνεται κατεξοχήν από την ικανότητα της σκέψης και της μάθη-

σης, όχι από ενστικτώδεις αντιδράσεις. Είναι για τον λόγο αυτό που τα κοινωνικά φαινόμενα είναι τα πιο σύνθετα. Είναι για τον ίδιο λόγο που χρειάζεται μια σχετικά αυτόνομη, μια ξεχωριστή επιστήμη, η κοινωνιολογία, για τη μελέτη των ιδιαίτερων «νόμων» που διέπουν την κοινωνική συμπεριφορά και την κοινωνική ζωή. Η κοινωνιολογία είναι πάντως για τη βιολογία ό,τι η βιολογία για τη χημεία. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνιολογία αναπτύσσει κοινές έννοιες, κοινούς τρόπους προσέγγισης και ανάλυσης, δανείζεται αναλογίες από τη βιολογία, καθώς η τελευταία, όπως σημειώνει ο Κοντ, μελετούσε τα φαινόμενα της ζωής. Τα είδη και τα γένη των ζώων ως οργανισμών, ως έμβιων συνόλων και ως ενοτήτων αλληλεξαρτώμενων στοιχείων διέπονται από τις «δυνάμεις» και την εξελικτική «δυναμική» που διαφοροποιούν τα φαινόμενα της ζωής απ' όλα τα άλλα προηγούμενα φυσικά φαινόμενα. «Κάθε ενεργό ον» γράφει ο Κοντ «και ειδικότερα κάθε έμβιο ον μπορεί να μελετηθεί από δύο βασικές απόψεις, από τη στατική άποψη και από τη δυναμική άποψη, δηλαδή ως ικανό προς δράση και ως πραγματικά δρών ον». Είναι για τον λόγο αυτό που η «οργανική φυσική» εμφανίζει «δύο μεγάλες τομές. Τη φυσιολογία, στην κυριολεξία του όρου, και την κοινωνική φυσική, που θεμελιώνεται στην πρώτη». Εντούτοις, δεν είναι δυνατόν να αναχθούν τα κοινωνικά φαινόμενα στα βιολογικά ή στα φαινόμενα της φυσιολογίας, καθώς, όπως είπαμε, η κοινωνική ζωή εμφανίζει ακόμη πιο πολύπλοκες πλευρές και διαστάσεις, που έχουν να κάνουν με τη φύση του ανθρώπου και των κοινωνικών σχέσεων. Η «κοινωνική φυσική» σημειώνει ο Κοντ «πρέπει να βασίζεται σε ένα σώμα άμεσων παρατηρήσεων που της ανήκει, έχοντας ωστόσο υπόψη της [...] την απαραίτητη βαθύτερη σχέση της με την καθαρή φυσιολογία».¹⁵

Ο Κοντ χρησιμοποίησε λοιπόν βιολογικές αναλογίες για να περιγράψει την κοινωνία ως μια ολότητα, ως ένα όλον που απαρτίζεται από οργανικά συνδεόμενα συστατικά μέρη και που διέπεται επίσης από την εξελικτική δυναμική, η οποία είναι εσωτερική, εγγενής ιδιότητα των «οργανισμών» και των φαινομένων της ζωής. Ο Κοντ εφάρμοσε την ιδέα αυτή στη θεωρία για την κοινωνία ως απαρτιζόμενη από «στατικά» και «δυναμικά» στοιχεία και συστατικά.¹⁶ Της έδωσε όμως ιστορικά περι-

15. A. Kōnt, *ό.π.*, σ. 180-182.

16. Βλ. σχετικά J. Heilbron, *ό.π.*, σ. 248-249· B.N. Adams – R.A. Sydic, *Classical Sociological Theory*, Καλιφόρνια-Λονδίνο-Νέο Δελχί, Pine Forge Press, 2002, σ. 42.

χόμενα, καθώς το «σώμα των άμεσων παρατηρήσεων» που ανήκει στην «κοινωνική φυσική» βρίσκεται στην ιστορία και την ιστορική εξέλιξη των γεγονότων και των φαινομένων που συνιστούν το αντικείμενό της.

Αν θέλαμε λοιπόν να συνοψίσουμε, θα λέγαμε ότι για τον Κοντ η επιστημονική γνώση, η *θετική γνώση*, ενώ διαμορφώνει κοινούς μεθοδολογικούς τρόπους στους επιμέρους τομείς της επιστήμης, διαφοροποιείται εντούτοις από επιστήμη σε επιστήμη, προκειμένου να ανταποκριθεί στο εκάστοτε ιδιαίτερο αντικείμενο καθεμιάς. Η αντίληψη για την εξελικτική και προοδευτική ικανότητα του ανθρώπου να γνωρίζει και να συστηματοποιεί τη γνώση που κατακτά συνδέεται στενά, όπως είναι φανερό, με τη θεωρία του Κοντ για την ιστορική εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας, που στηρίζεται ακριβώς στην προοδευτική εξέλιξη της ανθρώπινης νοημοσύνης, του ανθρώπινου «πνεύματος». Η γνώση και η επιστήμη άρα αποτελούν προϊόντα ιστορικά. Έχουμε συνεπώς να κάνουμε με μια ιστορική θεωρία της γνώσης και της επιστήμης. Η θεωρία αυτή του Κοντ έχει χαρακτηριστεί ως η κύρια συμβολή του, καθώς με τη συγκεκριμένη θεωρία εισήγαγε «για πρώτη φορά μια ιστορική και διαφοροποιητική» θεωρία της γνώσης και της επιστήμης. Μια θεωρία η οποία εκτός από τη θέση της μερικής αυτονομίας κάθε επιμέρους επιστήμης –αυτονομίας που εδράζεται στο ειδικότερο αντικείμενό της– συνεπάγεται επίσης και την ιδέα της «σταδιακής αύξησης της συνθετότητας και της μείωσης της γενιζότητας» από τη μία στην επόμενη ιστορικά διαμορφούμενη επιστήμη. Όπως είδαμε, από τα μαθηματικά, τη γενιζότερη και την πιο θεμελιακή γνώση, οι επιστήμες, παρά την εσωτερική τους ενότητα, διαμόρφωσαν η μία μετά την άλλη ερευνητικές και θεωρητικές πρακτικές που τις διαφοροποιούν ως εξειδικευμένους, λιγότερο γενικευτικούς αλλά πιο σύνθετους κλάδους της *θετικής επιστήμης*, κλάδους που αφορούν πιο σύνθετα και συγχρόνως λιγότερα γενικά αντικείμενα. Έτσι, από τη μια «οι νόμοι των κοινωνικών φαινομένων είναι οι πιο σύνθετοι απ' όλους τους άλλους και εφαρμόζονται μόνον στις ανθρώπινες κοινωνίες», από την άλλη τα «κοινωνικά φαινόμενα είναι το μικρότερο υποσύνολο [...] όλων των φυσικών φαινομένων», όπως γράφει ο Κοντ.¹⁷

Ο Κοντ λοιπόν με τον όρο *θετική φιλοσοφία* εννοούσε τον θεωρητικό και μεθοδολογικό τρόπο των φυσικών επιστημών και κατά συνέπεια την

πραγμάτευση της κοινωνικής πραγματικότητας και της κίνησής της, της κοινωνικής ζωής και της κοινωνικής εξέλιξης, την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων με τις «επιστημονικές» μεθόδους της παρατήρησης και της γενίκευσης που χρησιμοποιούσαν οι *θετικές* επιστήμες, προσαρμοσμένες κατάλληλα στον σύνθετο και πολύπλοκο χώρο της κοινωνίας. Η έννοια *φυσική* ήταν για τον Κοντ συνώνυμη της έννοιας *επιστήμη* ή «αληθινή γνώση». Η ουράνια φυσική, η χημική φυσική, η φυσική των ζώων και των φυτών, η κοινωνική φυσική περιλαμβάνουν συνεπώς το σύνολο της ανθρώπινης γνώσης, το σύνολο των πραγματικών κατακτήσεων του ανθρώπινου πνεύματος.¹⁸ Όλα τα άλλα προϊόντα της ανθρώπινης σκέψης παρά την τυχόν κοινωνική χρησιμότητά τους, την οποία ο Κοντ δεν απέκλειε, μετατίθενται στον χώρο της μεταφυσικής και της θεολογίας και χαρακτηρίζονται είτε ως ανοησίες είτε ως ανάξιες λόγου φλυαρίες, ανάξιες της ικανότητας της επιστημονικής παρατήρησης και της λογικής να δίνουν απάντηση με ακρίβεια και πειστικότητα στα προβλήματα του ανθρώπου και της κοινωνικής ζωής. «Με μια λέξη» γράφει ο Κοντ «το γενικό πνεύμα όλων των θεωρήσεων του ανθρώπου, στο θεολογικό-μεταφυσικό καθεστώς, είναι αναγκαστικά συγχρόνως ιδεατό-φανταστικό στην πορεία του, απόλυτο στη σύλληψή του και αυθαίρετο στην εφαρμογή του». Αντιθέτως: «Η θετική φιλοσοφία χαρακτηρίζεται εξασχής, [...] εν αναφορά προς ένα οποιοδήποτε αντικείμενο, από [...] την απαραίτητη και σταθερή υπαγωγή της φαντασίας στην παρατήρηση, που συνιστά πάνω απ' όλα το επιστημονικό πνεύμα, σε αντίθεση προς το θεολογικό ή το μεταφυσικό».¹⁹ Ενώ λοιπόν το θεολογικό και το μεταφυσικό πνεύμα απολυτοποιούν απρόσιτες, «φανταστικές» οντότητες και τις εκλαμβάνουν ως πρώτες αιτίες των πραγμάτων, στηρίζονται στη «φαντασία» και όχι στη νηφάλια εξέταση και έρευνα, το θετικό, το επιστημονικό πνεύμα επιβάλλει τη συστηματική και απροκατάληπτη «παρατήρηση» των φαινομένων. Η διάκριση αυτή και η οριοθέτηση της επιστήμης έναντι της μεταφυσικής και της θεωρησιακής φιλοσοφίας απετέλεσαν γενικότερα την κεντρική στρατηγική θέση του θετικισμού, και βρίσκεται ακόμα και

18. Βλ. A. Comte, *Cours de philosophie positive*, τόμ. 1, ό.π., σ. 21 κ.ε.

19. A. Comte, *Physique sociale. Cours de philosophie positive. Leçons 46 à 60*, επιμ.-σημ. J.-P. Enthoven, Παρίσι, Hermann, 1975, σ. 103.

σήμερα στο επίκεντρο των μεθοδολογικών και επιστημολογικών συζητήσεων και προβληματικών.²⁰

Αλλά ας παρακολουθήσουμε λίγο πιο συγκεκριμένα την αντίληψη του Κοντ για τη μέθοδο της κοινωνιολογίας, της πιο σύνθετης των θετικών επιστημών. Το ειδικότερο αντικείμενό της, η ανθρώπινη κοινωνία, είναι πολύπλοκο και η πραγμάτευσή του προϋποθέτει την πλήρη ανάπτυξη των θετικών μεθοδολογικών και θεωρητικών εργαλείων. Προϋποθέτει, με άλλα λόγια, την κάθαρση της ανθρώπινης σκέψης, του ανθρώπινου πνεύματος, απ' όλα τα θεολογικά και μεταφυσικά κατάλοιπα.

Τα φαινόμενα της ανθρώπινης κοινωνίας υπακούν στους δικούς τους νόμους. Οι νόμοι αυτοί εξαρτώνται, κατά τον Κοντ, από τους νόμους που διέπουν την οργανική ζωή, όπως και από αυτούς που καθορίζουν την ανόργανη φύση. Η κοινωνική ζωή, με άλλα λόγια, συνδέεται με και προσδιορίζεται από τη φυσιολογία και τους νόμους της οργανικής ζωής, καθώς οι άνθρωποι αποτελούν μέλη του ζωικού βασιλείου. Επηρεάζεται επίσης από τους φυσικούς όρους, τις φυσικές συνθήκες εντός των οποίων αναπτύσσεται η κοινωνική ζωή. Τι διακρίνει όμως τα κοινωνικά φαινόμενα από τα βιολογικά; Η ικανότητα της σκέψης και της μάθησης είναι αυτή που διακρίνει τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα. Ειδικότερα, η ικανότητά του να μαθαίνει από το παρελθόν του, να συνδέεται δηλαδή με αυτό και να δημιουργεί πολιτισμό ή, αλλιώς, να «προοδεύει». Όπως γράφει ο Κοντ, είναι «εξαιτίας της προοδευτικής επιρροής που ασκεί η μια γενιά στην επόμενη [...] [εκείνο που] αποτελεί το πρωταρχικό μέλημα της κοινωνικής φυσικής» και που την καθιστά ιδιαίτερη, αυτόνομη επιστήμη. «Η σταδιακή ανάπτυξη του πολιτισμού» και «η πρόοδος του ανθρώπινου πνεύματος» συνιστούν, κατά τον Κοντ, τις ειδοποιούς ιδιότητες του ανθρώπου και συνεπώς των κοινωνικών σχέσεων και της κοινωνικής ζωής. Η «ρυθμιστική» αρχή, η «γενική δύναμη» που προσδιόριζε τις μορφές της κοινωνικής ζωής ήταν ακριβώς αυτή η ιστορικά προοδευτική δυναμική του ανθρώπινου πνεύματος. Το αντικείμενο συνεπώς της κοινωνιολογίας, όπως άλλωστε κάθε ειδικής επιστήμης, διατηρεί την

20. Ο J. Heilbron ανέπτυξε το επιχείρημα ότι η συμβολή του Κοντ στη διαμόρφωση του Θετικισμού, ιδίως όπως εξελίχθηκε στην εκδοχή του «λογικού Θετικισμού» των αρχών του 20ού αιώνα, ήταν ανύπαρκτη ή εντελώς αμελητέα. Παραδέχεται πάντως ότι ο Κοντ ήταν θετικιστής, με την έννοια ότι διέκρινε και απέρριπτε τις θεωρησιακές-μεταφυσικές αντιλήψεις, ενώ απεδέχτο την ισχύ προτάσεων που μπορούσαν να ελεγχθούν μέσω εμπειρικών ή περιστασιακών παρατηρήσεων. Βλ. J. Heilbron, *ό.π.*, σ. 198-199.

αυτονομία του και πρέπει να περιγραφεί στις ιδιαιτερότητές του, ενώ συγχρόνως η πραγμάτευσή του επιβάλλει την αντίστοιχη προσαρμογή των *θετικών* μεθόδων.²¹ Άλλωστε, «το πνεύμα της επιστήμης αυτής», γράφει ο Κοντ, συνίσταται κυρίως «στο να εμβαθύνει στη μελέτη του παρελθόντος, την αληθινή εξήγηση του παρόντος και τη γενική εκδήλωση του μέλλοντος».

Έτσι, στην κοινωνιολογία η *παρατήρηση* δεν έχει «λογική χρησιμότητα» παρά μόνον εφόσον συνδεθεί «τουλάχιστον υποθετικά με ένα νόμο», καθώς «κανένα κοινωνικό γεγονός δεν μπορεί να έχει επιστημονική αξία παρά μόνον εφόσον συνδεθεί με ένα άλλο κοινωνικό γεγονός». Αυτό προϋποθέτει και κατά κάποιον τρόπο επιβεβαιώνει τη σύλληψη της κοινωνίας ως μιας σύνθετης, οργανικής ενότητας «γεγονότων». Οι έννοιες που εξηγούν την κοινωνική ζωή, τις κοινωνικές σχέσεις, την κοινωνία ευρύτερα δεν μπορούν παρά να προέρχονται από τα ίδια τα «γεγονότα» που τη συναπαρτίζουν. Η διαπίστωση, με άλλα λόγια, της σχέσης, της συνύπαρξης δύο κοινωνικών φαινομένων επιτρέπει τη διατύπωση της υπόθεσης ότι ο συσχετισμός αυτός υποδηλώνει μια «κανονική» σχέση. Η συνύπαρξη δύο ή περισσότερων φαινομένων υποδηλώνει την ύπαρξη μιας κοινωνικής νομοτελείας, εκφράζει έναν κοινωνικό νόμο. Η παρατήρηση δηλαδή προϋποθέτει μια θεωρητική υπόθεση, αλλά και διαμορφώνει μια θεωρητική πρόταση. Η πρόταση αυτή οφείλει στη συνέχεια να υποστεί περαιτέρω εμπειρικό έλεγχο, προκειμένου να διασφαλισθεί η αντικειμενικότητα και η ακριβεία της. Η κοινωνιολογία, με άλλα λόγια, υιοθετεί τη μεθοδολογία της αμοιβαίας εναλλαγής, της αμοιβαίας πληροφόρησης και του αμοιβαίου ελέγχου θεωρίας και έρευνας, θεωρητικής γενίκευσης και εμπειρικής παρατήρησης, που ισχύει σε όλους τους τομείς της θετικής έρευνας και επιστήμης. Το *πείραμα* όμως στην κοινωνιολογία είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο. Μόνον ως έμμεση παρατήρηση μπορεί να λάβει χώρα. Όπως στη βιολογία, έτσι και στην κοινωνιολογία μπορούμε να παρακολουθήσουμε «παθολογικές» καταστάσεις που διαταράσσουν την «ομιλότητα» και εμμέσως να οδηγηθούμε στη γνώση των «πραγματικών νόμων» που διέπουν τη φύση μας. Στην κοινωνιολογία, τέλος, η *συγκριτική μέθοδος* και μάλιστα η *ιστορική συγκριτική ανάλυση* αποτελεί το σημαντικότερο εργαλείο της

21. Βλ. Α. Κοντ, *Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας*, *ό.π.*, σ. 90-98, 180-182. Πρβλ. J.S. Mill, *Auguste Comte and Positivism*, *ό.π.*, σ. 37-38.

έρευνας και της διατύπωσης θεωρητικών προτάσεων και έγκυρων επιστημονικών γενικεύσεων.²² Η ιστορία είναι ο τόπος όπου η κοινωνιολογία πραγματοποιεί τις παρατηρήσεις της. Από την ιστορία αντλεί κυρίως το υλικό επί του οποίου εργάζεται και από το οποίο συνάγει τις γενικεύσεις της. Η γενική θεωρία, ο γενικός νόμος στον οποίο κατέληξε ο Κοντ είναι ο «νόμος των τριών σταδίων» ή «καθεστώτων», ο οποίος κατέγραφε τους τρόπους διαμόρφωσης των ιστορικών κοινωνιών και τη δυναμική της ιστορικής εξέλιξης.

Όμως η κοινωνική φυσική, η κοινωνιολογία βρίσκεται στην κορυφή των επιστημών και επειδή έχει το πιο σύνθετο αντικείμενο και, συγχρόνως, επειδή συνιστά την πιο ανεπτυγμένη, την πιο ολοκληρωμένη έκφραση, το ανώτερο στάδιο του «θετικού πνεύματος». Αυτό υποδηλώνεται από το ότι η κοινωνιολογία διαμορφώνεται στο τελευταίο στάδιο ανάπτυξης του ανθρώπινου πνεύματος και της ανθρώπινης κοινωνίας. Το τελευταίο, το ανώτερο στάδιο της εξέλιξης της ανθρώπινης κοινωνίας χαρακτηρίζεται ακριβώς από την επικράτηση του «θετικού πνεύματος» και της πλέον ολοκληρωμένης μορφής του, της «κοινωνικής φυσικής», της κοινωνιολογίας. Η κοινωνιολογία σηματοδοτεί το «τέλος» της ανθρώπινης εξέλιξης, τόσο όσον αφορά την πνευματική της πορεία όσο και την κοινωνική, καθόσον η ανακάλυψη και η καταγραφή των «νόμων» που προσδιορίζουν την εξέλιξη αυτή επιτρέπουν την αναδιοργάνωση της κοινωνίας σε «αληθινές» πλέον βάσεις, σε θεμέλια που είναι σύμφωνα με την αληθινή φύση του ανθρώπου και των κοινωνικών θεσμών. Έτσι, η θεωρία του Κοντ για τον ιστορικό χαρακτήρα της κοινωνικής επιστήμης εξειδικεύει ουσιαστικά τη θεωρία του για τον νόμο των τριών σταδίων.²³

Η σκέψη λοιπόν του Κοντ αναπτύσσεται στο πλαίσιο της αντίληψης ότι η ανθρώπινη κοινωνία στο σύνολό της, ιδιωματική δηλαδή ως ενιαία κοινωνική ολότητα, ως ενιαία κοινότητα ανθρώπων, μετεξελίσσεται, μεταβάλλεται και μετέρχεται διαφόρων φάσεων, «καταστάσεων» ή «σταδίων», όπως ονομάζει τις ιστορικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης, τις ιστορικές κοινωνίες. Ο Κοντ αντιλαμβανόταν την κοινωνική εξέλιξη ως πανανθρώπινο φαινόμενο. «Κοινωνιολόγο της ανθρώπινης και της κοινωνικής ενότητας» ονομάζει τον Κοντ ο Ρέιμόν Αρόν (Raymond Aron).²⁴

22. A. Comte, *Physique sociale*, ό.π., σ. 476-485.

23. Βλ. J. Heilbron, ό.π., σ. 225-226.

24. Βλ. R. Aron, *Main Currents in Sociological Thought*, ό.π., σ. 63.

Στα μάτια του η παγκόσμια ιστορία, η ιστορία της ανθρωπότητας στο σύνολό της, μπορούσε να κατανοηθεί ως ενιαία διαδικασία. Η «προόδος» και η εξέλιξη χαρακτηρίζουν όλες ανεξαιρέτα τις ανθρώπινες κοινωνίες. Η ανθρώπινη ιστορία μπορούσε να εξηγηθεί ως μια πορεία στον χρόνο, πορεία που χαρακτηρίζεται από την εξελικτική μετάβαση της κοινωνίας από κατώτερα σε ανώτερα στάδια κοινωνικής οργάνωσης. Η έννοια λοιπόν της «προόδου» είναι στον Κοντ συνώνυμη με την έννοια της εξέλιξης. Η εξέλιξη και η πρόοδος της κοινωνίας δεν έχει τυχαίο, περιπτωσιακό ή αποσπασματικό χαρακτήρα, αλλά είναι νομοτελειώδης και έχει να κάνει με την «ουσία» της ανθρώπινης κοινωνικής φύσης, με τα ουσιαστικά, τα οργανικά στοιχεία της κοινωνικής ζωής. Ότι χαρακτηρίζει τον άνθρωπο και την κοινωνική συνύπαρξη έχει καθολικό χαρακτήρα, αφορά την πανανθρώπινη κοινότητα, την ανθρωπότητα στο σύνολό της παρά τις τυχόν διαφορές που παρατηρούνται στις διάφορες κοινωνίες και στις διάφορες φυλές πάνω στον πλανήτη.²⁵ Είναι για τον ίδιο λόγο που η ιστορική νομοτέλεια έχει επίσης καθολικό, πανανθρώπινο χαρακτήρα.

Ο Κοντ πίστευε λοιπόν ότι ανακάλυψε τον θεμελιακό νόμο της κοινωνικής εξέλιξης στον περίφημο «νόμο των τριών σταδίων» ή «καταστάσεων» («états»). Το «θεολογικό», το «μεταφυσικό» και το «θετικό» συνιστούν τα τρία μεγάλα στάδια ανάπτυξης, εξέλιξης και προόδου του ανθρώπινου πνεύματος και συγχρόνως της ανθρώπινης κοινωνίας. Η ειδοποιός διαφορά κάθε σταδίου ή «κατάστασης» είναι το πνεύμα που κυριαρχεί σε αυτό και το οποίο εξηγεί τις ιδιαίτερες μορφές που η κοινωνία αναπτύσσει εντός των πλαισίων του. Για να προοδεύσει η κοινωνία, να μετακινηθεί από ένα κατώτερο στάδιο σε ένα ανώτερο, οφείλει το πνεύμα, το σύστημα των αντιλήψεων και των ιδεών που τη χαρακτηρίζουν, να αλλάξει, να προχωρήσει σε εννοιολογήσεις λιγότερο «υποκειμενικές», όπως έλεγε ο Κοντ. Θα αναφερθούμε με περισσότερες λεπτομέρειες στα στάδια αυτά παρακάτω. Προηγουμένως πρέπει να παρακολουθήσουμε πιο συγκεκριμένα την αντίληψη του Κοντ για τους δρόμους που οφείλει η ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας και της ιστορίας της ανθρώπινης κοινωνίας να ακολουθήσει.

25. Βλ. G. Lenzer, "Introduction", στο G. Lenzer (επιμ.), *Auguste Comte and Positivism*, Νέα Υόρκη, Harper & Row, 1975, ιδ. σ. 9-13.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΥΘΜΗΣ
ΠΡΟΟΔΟΥ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΔΥΝΑΜΙΚΗ

Ο Κοντ θεωρούσε την κοινωνική ευταξία, την κοινωνική τάξη και αρμονία ως τη «φυσική» και για τον λόγο αυτό κανονική κατάσταση της κοινωνίας. Περιέγραφε την κοινωνική τάξη ως συμφυή, σχεδόν ταυτόσημη με την κοινωνική συνύπαρξη. Η κοινωνική συνύπαρξη, πάλι, δεν ήταν τυχαίο γεγονός. Αντιθέτως, στηριζόταν, όπως πίστευε, στις πανανθρώπινες εκείνες σταθερές που καθιστούσαν, κατά την αντίληψή του, την ανθρώπινη ιστορία ενιαία²⁶ που συνιστούσαν την καθολικότητα, όπως είδαμε, της ανθρώπινης ιστορίας. Για τον Κοντ η φύση του ανθρώπου είναι ενιαία. Ο άνθρωπος είναι πρωτίστως συναισθηματικό αλλά και νοήμιον και ενεργό ον. Ο άνθρωπος δρα παρωθούμενος από τις προδιαθέσεις του. Σύμφωνα με τη σχετική ρήση του, *ο άνθρωπος δρα με το συναίσθημα και σκέφτεται προκειμένου να ενεργήσει*. Όμως η νοημοσύνη, η ευφυΐα του ελέγχει και καθοδηγεί, δεν υποκαθιστά τα συναισθήματά του. Τον άνθρωπο τον χαρακτηρίζουν το αίσθημα του «εγωισμού» αλλά και του «αλτρουισμού», το αίσθημα της «υπερηφάνειας» και της «ματαιοδοξίας». Ακόμα, τα συναισθήματα που ο Κοντ ονομάζει «στρατιωτικό» και «βιομηχανικό» αντιστοιχούν το πρώτο στην παρόρμηση του ανθρώπου να υπερβαίνει τις δυσκολίες και τα εμπόδια και το δεύτερο στην παρόρμηση να δημιουργεί, να παράγει αγαθά, χρήσιμα εν γένει πράγματα. Τα συναισθήματα αυτά τίθενται υπό τον έλεγχο της νοημοσύνης και της λογικής, όμως η τελευταία δεν μπορεί να υποκαταστήσει την ενέργεια και την παρωθητική τους δύναμη, μόνο να την καθοδηγήσει και να την ελέγξει, όπως είπαμε ήδη. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο χρειάζεται η «θετική» γνώση, προκειμένου να αποκαλυφθούν οι «ευγενείς» κατά κάποιον τρόπο ιδιότητες και χαρακτήρες του ανθρώπου και να διευθετηθούν τα κοινωνικά προβλήματα σύμφωνα με τους «νόμους» και τους «κανόνες» της ευρυθμίας και της αρμονίας, που είναι συμφυείς στην κοινωνική ζωή.²⁶ Στην καθολική αυτή φύση του ανθρώπου και στους «νόμους», τους «κανόνες» που αυτή συνεπάγεται, όπως πίστευε, στηρίξε ο Κοντ τη θεωρία του για τους τρόπους οργάνωσης, λειτουργίας και εξέλιξης του κοινωνικού συστήματος.

Η κοινωνία συγκροτείται από μια θεμελιακή τάξη πραγμάτων. Όλες οι κοινωνίες εμφανίζουν μια σταθερή δομή, όπως θα λέγαμε σήμερα, παρά την πολλαπλότητα και τη διαφοροποίηση στις επιμέρους πλευρές της κοινωνικής ζωής που τυχόν παρατηρούνται στις διάφορες ιστορικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Συνεπώς έπρεπε να προσδιορισθούν αυτοί οι σταθεροί παράγοντες ή, αλλιώς, τα συνθετικά στοιχεία της κοινωνικής δομής. Η πραγμάτευση άρα των κοινωνικών φαινομένων συγκεχρημενοποιείται τόσο στην αναζήτηση των παραγόντων και των νόμων της κοινωνικής συνύπαρξης όσο και στην καταγραφή των νόμων της κοινωνικής εξέλιξης, μεταβολής και προόδου. Η «τάξη» και η «πρόοδος» συνιστούν τη «στατική» και τη «δυναμική» αντιστοίχως πλευρά της κοινωνικής πραγματικότητας. Ακριβέστερα, η κοινωνία συντίθεται τόσο από όρους και παράγοντες που συμβάλλουν στην εύρυθμη λειτουργία της, στην κοινωνική «αρμονία», όσο και από παράγοντες που παρωθούν την εξέλιξη, την «πρόοδο» προς νέες κοινωνικές μορφές και ρυθμίσεις. Διακρίνει λοιπόν ο Κοντ την ανάλυση της κοινωνίας και της κοινωνικής πραγματικότητας στην *κοινωνική στατική* και την *κοινωνική δυναμική*. Πριν προχωρήσουμε στην παρακολούθηση των δύο αυτών τρόπων κοινωνιολογικής ανάλυσης στον Κοντ, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η προβληματική της σύνθεσης των φερόμενων ως στατικών από τη μια και δυναμικών από την άλλη παραγόντων του κοινωνικού συστήματος βρίσκεται και σήμερα στο επίκεντρο των θεωρητικών συζητήσεων. Η συζήτηση στις μέρες μας αφορά τη «συγχρονική» έναντι της «διαχρονικής» ανάλυσης ή τους παράγοντες «αναπαραγωγής» και προσαρμογής έναντι των παραγόντων «μεταβολής» του κοινωνικού συστήματος. Πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι, όπως θα δούμε στο σχετικό κεφάλαιο παρακάτω, ο Ντιρκέμ έκανε μian ανάλογη διάκριση. Δεν χρησιμοποίησε τους όρους *δυναμική-στατική*, αλλά διέκρινε τα στάδια πραγμάτευσης των κοινωνικών φαινομένων σε δύο: στον προσδιορισμό της *λειτουργίας* τους, της συμβολής τους στην κανονική, την ομαλή πορεία και αναπαραγωγή της κοινωνίας (στατική ανάλυση), και στην αναζήτηση των *αιτιών* της γένεσης των κοινωνικών φαινομένων (δυναμική ανάλυση).

Κοινωνική στατική

Τα Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας περιλαμβάνουν ένα σύντομο διάγραμμα τόσο της κοινωνικής στατικής όσο και της κοινωνικής δυναμι-

κής. Όμως ο δεύτερος τόμος του *Système de politique positive* περιέχει τη συστηματική πραγμάτευση της κοινωνικής στατικής.²⁷ Εδώ βρίσκουμε ολοκληρωμένη την αντίληψη του Κοντ για τα στοιχεία που συνθέτουν τη θεμελιακή δομή της ανθρώπινης κοινωνίας.

Ο Κοντ συλλαμβάνει την κοινωνία ως μια οργανική ολότητα, ως έναν οργανισμό που απαρτίζεται από αλληλεξαρτώμενα στοιχεία. Μόνον εφόσον θεωρηθεί στην ολότητά της είναι δυνατόν να εξηγηθούν τα φαινόμενα που αναπτύσσει η κοινωνία, όπως η κίνηση και η μεταβολή της. Το όλον, η κοινωνική ολότητα, πίστευε ο Κοντ, δεν μπορεί να εξηγηθεί από τα μέρη του, αλλά αντίθετως τα μέρη από το όλον.²⁸ Απομονωμένα γεγονότα δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθούν παρά μόνον εφόσον συσχετισθούν μεταξύ τους, ακριβέστερα εφόσον συσχετισθούν με τα άλλα γεγονότα, τα στοιχεία του κοινωνικού όλου. Τα επιμέρους στοιχεία ή φαινόμενα, οικονομικά, πνευματικά, νομικά, πολιτικά, θρησκευτικά, συνθέτουν ένα οργανικό όλον και αλληλοπροσδιορίζονται. Μόνον μέσα στο όλον-σύνολο είναι δυνατόν να γίνουν κατανοητά ως προς τις κοινωνικές τους ιδιότητες. Κάθε κοινωνικό γεγονός συνεπώς «εξηγείται, με την αληθινή επιστημονική έννοια του όρου, όταν έχει συνδεθεί κατάλληλα είτε με την ολότητα της αντίστοιχης κατάστασης είτε με την ολότητα της προηγούμενης κατάστασης»,²⁹ όταν δηλαδή έχει συνδεθεί με τα κοινωνικά γεγονότα και στοιχεία είτε της κοινωνίας στην οποία παρατηρείται και η οποία υπόκειται στην επιστημονική εξέταση είτε της κοινωνίας που προηγείται, που αποτελεί προηγούμενο στάδιο εξέλιξης της κοινωνίας στην οποία το εν λόγω φαινόμενο ή γεγονός επιβιώνει. Ωστόσο είναι «προφανές», γράφει ο Κοντ, ότι «από απόλυτη αναγκαιότητα, αντίθετα από τις τρέχουσες φιλοσοφικές συνήθειες, καθένα από τα πολυάριθμα κοινωνικά στοιχεία, αφού πάψουν να θεωρούνται με έναν απόλυτο και ανεξάρτητο τρόπο, πρέπει πάντοτε να συλλαμβάνονται αποκλειστικά στη σχέση τους προς όλα τα άλλα, με τα οποία είναι στενά και πά-

27. Βλ. A. Comte, *Système de politique positive, ou Traité de sociologie*, 4η έκδ., τόμ. 2, Παρίσι, Schlecher Frères Editeurs, 1912, σ. 123 κ.ε. Βλ. και του ιδίου, *Physique sociale*, ό.π., σ. 176-201.

28. Πρβλ. J.-P. Enthoven, «Η κοινωνική φυσική», στο *Encyclopédie de la Pléiade, Ιστορία της Φιλοσοφίας, 19ος αιώνας, Ρομαντικοί-Κοινωνιολόγοι*, μτφ. Τ. Πατρίκιος - Π. Χριστοδουλίδης, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1978, σ. 189-230.

29. A. Comte, *Cours de philosophie positive*, ό.π., σ. 214.

ντοτε συνδεδεμένα σε μια θεμελιακή αλληλεγγύη».³⁰ Αυτό σημαίνει ότι οι κοινωνίες διαμορφώνονται πάντοτε με τρόπο «φυσικό» και «αυθόρμητο» ως οργανωμένα σύνολα. Η κοινωνία ως όλον και ως προς τα μέρη της διέπεται εξ ορισμού από τη θεμελιακή αρχή της αρμονίας, της αυθόρμητης «έλξης», που συνέχει με τρόπο αβίαστο τα στοιχεία που τη συναπαρτίζουν. Η «έλξη» συνιστά, με άλλα λόγια, την οργανωτική αρχή, τον πρωταρχικό «νόμο» της σύνθεσης αλλά και της εξέλιξης της κοινωνίας. Η «έλξη» και η «αρμονία» αναδεικνύονται σε επιστημονικές αρχές, σε αρχές γενικής ισχύος: «Συνεπώς» γράφει ο Κοντ «η επιστημονική αρχή της γενικής σχέσης συνίσταται ουσιαστικά στην προφανή αυθόρμητη αρμονία, η οποία πρέπει πάντοτε να τείνει να κυριαρχεί ανάμεσα στο όλον και τα μέρη του κοινωνικού συστήματος, του οποίου τα στοιχεία δεν μπορούν να αποφύγουν να συνδέονται εντέλει με έναν τρόπο που συμμορφώνεται απόλυτα με την ίδια τους τη φύση».³¹

Όπως είναι φανερό, η αντίληψη αυτή για την κοινωνία ως μια ενότητα στοιχείων που από τη «φύση» τους έλκονται αμοιβαία και εναρμονίζονται μεταφέρει στην κοινωνία τις αρχές της νευτώνειας φυσικής. Τον νόμο ειδικότερα της «έλξης των σωμάτων» και της κοσμικής αρμονίας. Ο Κοντ περιγράφει τον νόμο αυτό ως το «πιο θαυμαστό παράδειγμα θετικής ερμηνείας» των φαινομένων της φύσης, που οφείλει να καθοδηγήσει τη σκέψη και στον χώρο των κοινωνικών φαινομένων.³² Όμως αυτό που έχει σημασία να σημειωθεί εδώ είναι ότι η αντίληψη αυτή για την κοινωνία ως μια ενότητα οργανικών στοιχείων, η οποία διέπεται από αρχές και νόμους κατ' αναλογία των νόμων της φύσης, η αντίληψη με άλλα λόγια ότι η κοινωνία πρέπει να εννοείται και να εξετάζεται ως αυτόνομη πραγματικότητα, συνεπάγεται επίσης την προτεραιότητά της έναντι του ατόμου ή των ατόμων. Για τον Κοντ η κοινωνία δεν μπορεί να αναχθεί στα άτομα από τα οποία αποτελείται, παρόλο που τα άτομα είναι αδιαχώριστα από την κοινωνία.

Είναι παράλογο να επιχειρεί κανείς να εξηγήσει τα κοινωνικά φαι-

30. Στο ίδιο, σ. 171 (η έμφαση δική μας).

31. Στο ίδιο, τόμ. 4, σ. 176 (η έμφαση δική μας).

32. Βλ. A. Κοντ, *Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 78-79. Βλ. επίσης J.-P. Enthoven, ό.π., σ. 285-310, και M. Serres, «Οι επιστήμες της ακριβείας», στο *Encyclopédie de la Pléiade*, ό.π., σ. 219-261.

νόμωνα αναφερόμενος στις ανάγκες και τις ροπές των ατόμων. Τα άτομα αποτελούν φυσικά όντα, ζώα, τα οποία αποκτούν τις ηθικές και τις πνευματικές τους ιδιότητες μέσα στην κοινωνία. Οι κοινωνικές ιδιότητες των ανθρώπων είναι προϊόν του πολιτισμού, δηλαδή της οργανωμένης κοινωνίας, θεμέλιο της οποίας είναι, κατά τον Κοντ, η οικογένεια, η οποία αναλαμβάνει ακριβώς την ηθική και την πνευματική διαπαιδαγώγηση των ατόμων, την ένταξή τους στην κοινωνία, την «κοινωνικοποίησή» τους, όπως θα λέγαμε σήμερα. Η θεμελιακή λοιπόν συστατική μονάδα της κοινωνικής ολότητας είναι η κοινωνική ομάδα της οικογένειας και όχι το άτομο. «Η ανθρώπινη κοινωνία συντίθεται από οικογένειες και όχι από άτομα» έγραψε ο Κοντ.³³ Στην κοινωνική ομάδα της οικογένειας καταγράφονται με κάθε σαφήνεια τόσο η αρχή της «έλξης» όσο και αυτή της «αρμονίας». Η οικογένεια συνιστά ένα «όλον», μια ολότητα της οποίας τα μέρη-μέλη έλκονται αυθόρμητως μεταξύ τους και διαμορφώνουν έτσι μιαν αρμονική ενότητα ανθρώπων. Η σύνθεση συνεπώς περισσότερων οικογενειών δημιουργεί τις ευρύτερες κοινωνικές ολότητες, τις πόλεις, τα έθνη, ακόμα την *ανθρωπότητα* στο σύνολό της, την οποία ο Κοντ ονόμαζε «Μέγα Ον».

Όμως, εκτός από την οικογένεια, στην οποία απέδωσε ιδιαίτερης βαρύτητας κοινωνικές και ηθικές λειτουργίες, θεμελιακό ρόλο στη σύνθεση και τη συνοχή της κοινωνίας έπαιξε, κατά τον Κοντ, αυτό που ονόμαζε κοινωνική ή «καθολική συναίνεση». Πρόκειται για την κοινωνική συνείδηση και συγχρόνως για το αίσθημα κοινωνικής αλληλεγγύης και κοινωνικού καθήκοντος. Το αίσθημα κοινωνικής αλληλεγγύης και κοινωνικού καθήκοντος εκφράζεται στις ιδέες, τα ιδεώδη, τις ηθικές αρχές και τους κανόνες που συναπαρτίζουν το «πνεύμα» από το οποίο εμφορείται κάθε φορά η κοινωνία. Το «πνεύμα» είναι αυτό που συνέχει τα μέλη της, συγκρατεί τον κοινωνικό ιστό, αλλά και προσδιορίζει, προσανατολίζει και μορφοποιεί όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες. Το «πνεύμα» αυτό ή, όπως επίσης λέει ο Κοντ, η «φιλοσοφία» που ταυτοποιεί κάθε φορά την κοινωνία είναι εκείνη, με άλλα λόγια, που διασφαλίζει την ενότητα και την αρμονία της κοινωνικής ζωής. Η κοινωνική ενότητα και η κοινωνική συνοχή στηρίζονται στην καθολική αποδοχή, στην αποδοχή από τα μέλη της κοινωνίας ενός συνόλου ιδεών και ηθικών αρχών και κανόνων. Η θρησκεία αποτελεί το σαφέστερο παράδειγμα στην περίπτωση αυτή. Σε

όλες τις κοινωνίες η θρησκεία διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στην κοινωνική συναντίληψη και συνοχή.

Όσοι η κοινωνική ολότητα, ο κοινωνικός οργανισμός, συντίθεται ακόμα από τον «καταμερισμό της εργασίας». Ο καταμερισμός της εργασίας αντιστοιχεί στην ενεργό, στη δημιουργική πλευρά της κοινωνίας, του ανθρώπου γενικότερα. Οι άνθρωποι δημιουργούν εκτός από πνευματικό και υλικό πλούτο. Η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων των ατόμων που παρατηρείται στην κοινωνία εκφράζει την απαραίτητη διάκριση των κοινωνικών λειτουργιών, όπως επίσης και τον τρόπο συνδυασμού τους, του συνδυασμού των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Τον καταμερισμό των δραστηριοτήτων των ατόμων και το συνδυασμό των κοινωνικών λειτουργιών επιβάλλει η κοινωνία, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι κοινωνικές ανάγκες. Η διαφοροποίηση και ο συνδυασμός αυτός συμβαίνει αυθόρμητα και σχεδόν αυτόματα. Είναι για τον λόγο αυτό που ο Κοντ συνδέει τον καταμερισμό της εργασίας με την κοινωνική αλληλεγγύη και την κοινωνική συναίνεση. Θεωρεί δηλαδή ότι αυτά τα φαινόμενα προσδιορίζονται από την «αναγκαιότητα», τη «στενή αλληλεγγύη» και την αυθόρμητη «αρμονία», που, όπως είδαμε, χαρακτηρίζουν, κατά την αντίληψή του, τη συνύπαρξη και την αλληλεξάρτηση των στοιχείων που απαρτίζουν την κοινωνία στο σύνολό της. Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας δείχνει ότι η κοινωνία είναι ένας λειτουργικός, ένας ολοκληρωμένος «οργανισμός». Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι στην «κοινωνική στατική» αναθέτει ο Κοντ τη μελέτη των σταθερών συστατικών στοιχείων του κοινωνικού συστήματος, μεταξύ των οποίων εντοπίζει την οικογένεια, την κοινωνική συναίνεση και το αίσθημα κοινωνικού καθήκοντος, το οποίο και συνοδεύει τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Τα ίδια θέματα, υπό διαφοροποιημένη οπτική και σε νέα σύνθεση, πραγματεύεται, όπως θα δούμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο παρακάτω, ο Ντιρχέμ.

Κοινωνική δυναμική

Η «κοινωνική δυναμική» έχει ως αντικείμενο τη διαδοχή των κοινωνιών στην ιστορία, την κοινωνική μεταβολή, την εξέλιξη και την «πρόοδο». Προϋπόθεση της «κοινωνικής δυναμικής» είναι η «κοινωνική στατική». Πρέπει δηλαδή να διαπιστωθούν οι «νόμοι» που εκφράζουν την κοινωνική συνύπαρξη και συνοχή, την κοινωνική τάξη και αρμονία, πριν ανιχνευθούν οι «νόμοι» που καταγράφουν τη μετεξέλιξη της κοινωνίας και

την κοινωνική μεταβολή. Ακριβέστερο είναι ίσως να πούμε, όπως άλλωστε το επισημαίνει ο Κοντ, ότι η μελέτη των στατικών και των δυναμικών πλευρών της κοινωνικής πραγματικότητας δεν μπορεί να διαχωρισθεί. Η κοινωνική στατική και η κοινωνική δυναμική δεν είναι δυνατόν να θεωρηθούν ως ξεχωριστές και ασύνδετες μεταξύ τους μεθοδολογίες και μεθοδολογικές διαδικασίες, ακριβώς επειδή η κοινωνία συγκροτείται ως οργανική ολότητα και ενότητα των στοιχείων που τη συναπαρτίζουν. Οι νόμοι της κοινωνικής συνύπαρξης εκφράζονται μέσω της κίνησης και της μετεξέλιξης της κοινωνίας. «Υπάρχει» γράφει ο Κοντ «μια αναγκαία, στενή αλληλεγγύη μεταξύ των διαφόρων πλευρών, όποιες και αν είναι αυτές, της κίνησης της ανθρώπινης (κοινωνίας)». ³⁴ Αυτό σημαίνει ότι τόσο η «τάξη» όσο και η «πρόοδος» αποτελούν συστατικές πλευρές του κοινωνικού συστήματος, ότι η κοινωνική τάξη και η εξέλιξη συνιστούν εγγενείς συνθήκες της κοινωνικής οργάνωσης και της κοινωνικής ζωής. Είναι λοιπόν εύλογο ότι η επιστημονική διερεύνηση της κοινωνίας, με μια λέξη η κοινωνιολογία, έχει ως στόχο να ανακαλύψει τους νόμους που διέπουν την κοινωνική ζωή, να προχωρήσει συνεπώς στην αναδιοργάνωση της κοινωνίας καθοδηγώντας την εξέλιξη, χωρίς να διαταράσσει την κοινωνική τάξη και ειρήνη να κατευθύνει την εύρυθμη εξέλιξη, την «πρόοδο» της κοινωνίας. Την αντίληψη αυτή συνόψιζε το σύνθημα των οπαδών του Θετικισμού: «Πρόοδος είναι η εξέλιξη της τάξης».

Την «κοινωνική δυναμική» συνόψισε ο Κοντ στον «νόμο των τριών σταδίων» ή «καθεστώτων», τον οποίο χαρακτήρισε ως τη «μεγάλη του ανακάλυψη». ³⁵ Ας παρακολουθήσουμε όμως τον ίδιο τον Κοντ στον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνει και εκθέτει τα κύρια χαρακτηριστικά καθεστώ, τη σχέση τους και τη μετάβαση από το ένα στο άλλο κοινωνικό καθεστώς, το θεολογικό, το μεταφυσικό και το θετικό. Γράφει λοιπόν ο Κοντ:

Για να ερμηνεύσουμε όπως πρέπει την αληθινή φύση και τον χαρακτήρα της θετικής φιλοσοφίας, είναι απαραίτητο να ριζώσουμε μια γενική ματιά στην

34. Βλ. A. Comte, *Cours de philosophie positive*, τόμ. 6, ό.π., σ. 61.

35. Ο «νόμος των τριών σταδίων», οφείλουμε να σημειώσουμε, είχε διατυπωθεί από τον Turgot. Ο Κοντ γνώριζε το κείμενο του Turgot περί της «καθολικής ιστορίας» είτε απευθείας είτε μέσω του έργου του Condorcet, κείμενο στο οποίο ανέπτυξε τη θεωρία της μετάβασης του «ανθρώπινου νου» ή «πνεύματος» από το ένα στο άλλο στάδιο εξέλιξης. Βλ. J. Heilbron, ό.π., σ. 199.

προοδευτική πορεία του ανθρώπινου πνεύματος, αντιμετωπίζοντάς το στο σύνολό του επειδή μια οποιαδήποτε αντίληψη δεν μπορούμε να τη γνωρίσουμε καλύτερα παρά μόνο ανατρέχοντας στην ιστορία της.

Μελετώντας έτσι όλη την ανάπτυξη της ανθρώπινης νοημοσύνης στις διάφορες σφαίρες της ενεργητικότητας, αρχίζοντας από την πρώτη, την απλούστερη ορμή της και φτάνοντας ως το σήμερα, νομίζω ότι έχω ανακαλύψει ένα μεγάλο βασικό νόμο, στον οποίο υποτάσσεται από αμετάβλητη αναγκαιότητα και μου φαίνεται ότι μπορεί να εδραιωθεί σταθερά είτε με νοητές αποδείξεις, προερχόμενες από τη γνωριμία της διοργάνωσής μας, είτε με ιστορικές επιληψίες που προκύπτουν από την προσεκτική εξέταση του παρελθόντος.

Ο νόμος αυτός συνίσταται στο ότι καθεμιά πρώτη αντίληψή μας, κάθε κλάδος των γνώσεών μας περνάει διαδοχικά από τρία διαφορετικά καθεστώτα: το θεολογικό ή μυθικό, το μεταφυσικό ή αφηρημένο, το επιστημονικό ή θετικό. Με άλλα λόγια, το ανθρώπινο πνεύμα από τη φύση του χρησιμοποιεί διαδοχικά σε κάθε του έρευνα τρεις μεθόδους φιλοσοφίας με χωριστή ουσιαστικά διαφορετικό και επιπλέον ριζικά αντίθετο: πρώτα η θεολογική μέθοδος, κατόπιν η μεταφυσική και ύστερα η θετική. Οπότε έχουμε και τρία είδη φιλοσοφίας ή γενικά συστήματα αντίληψων στο σύνολο των αντίληψων που αποκλείονται μεταξύ τους αμοιβαία: η πρώτη είναι το σημείο ξεκινήματος, απαραίτητο στην ανθρώπινη νοημοσύνη. Η τρίτη είναι η ορισμένη και σταθερή κατάσταση της ανθρώπινης νοημοσύνης· η δεύτερη περιορίζεται απλώς για τη μετάβαση από το ένα στο άλλο.

Στο θεολογικό καθεστώς το ανθρώπινο πνεύμα, κατευθύνοντας τις έρευνές του προς τη βαθύτερη φύση των υπάρξεων, τις πρώτες και τελευταίες αιτίες όλων των εντυπώσεών του, με μια λέξη προς τις απόλυτες γνώσεις, αναπαριστά για τον εαυτό του τα φαινόμενα σαν προϊόντα της άμεσης και συνεχόμενης ενέργειας των ολόντων ή των πολλών υπερφυσικών δυνάμεων, που η αυτοπροαίρετη μεσολάβηση εξηγεί όλες τις φανερές ανωμαλίες του σύμπαντος.

Στο μεταφυσικό καθεστώς, που κατά βάθος είναι μονάχα απλή γενική τροποποίηση του πρώτου, οι υπερφυσικοί συντελεστές αντικαθίστανται από αφηρημένες δυνάμεις, αληθινές οντότητες (προσωποποιημένες αφαιρέσεις) συναφείς με τις διάφορες υπάρξεις του κόσμου και αντιληπτές ως ικανές να προξενήσουν μόνες τους όλα τα παρατηρούμενα φαινόμενα, που η εξήγησή τους συνίσταται τότε στο να παραχωρήσουμε στο καθένα την οντότητα που του αναλογεί.

Τέλος στο θετικό καθεστώς, το ανθρώπινο πνεύμα αναγνωρίζοντας την αδυναμία του να αποκτήσει απόλυτες έννοιες, παραιτείται από το να αναζητά την αρχή και τον προορισμό του σύμπαντος καθώς και να γνωρίσει τις

βαθύτερες αιτίες των φαινομένων, για να δοθεί αποκλειστικά στο να ανακαλύψει, με τον καλά πετυχημένο συνδυασμό της λογικής και της παρατήρησης, τους πραγματικούς νόμους, δηλαδή τις αμετάβλητες σχέσεις τους διαδοχής και αναλογίας. Και εφόσον η ερμηνεία των γεγονότων, περιορισμένη έτσι στους πραγματικούς όρους, δεν είναι παρά η αποκατεστημένη σχέση ανάμεσα στα διάφορα, ιδιαίτερα φαινόμενα και τα γενικά γεγονότα, στα οποία οι πρόοδοι της γνώσης τείνουν να ελαττώσουν τον αριθμό τους.

Τα καθεστώτα συνδέονται προοδευτικά

Το θεολογικό σύστημα έχει φτάσει στην υψηλότερη τελειοποίηση που μπορούσε να δεχθεί όταν υποκατέστησε την ενέργεια της θείας πρόνοιας με ένα μοναδικό όν, το οποίο ήταν η αρχή σε ό,τι άλλοτε αποδιδόταν σε ανεξάρτητες μεταξύ τους θεότητες σύμφωνα με τη φαντασία της πρωτόγονης ανθρωπότητας. Όμοια, ο τελευταίος όρος του μεταφυσικού συστήματος συνίσταται στο να εννοεί, αντί για διάφορες ειδικές οντότητες, μια μεγάλη γενική οντότητα, τη φύση, την οποία αντιμετωπίζει ως τη μόνη πηγή όλων των φαινομένων. Το ίδιο και η τελειοποίηση του θετικού συστήματος, προς την οποία τείνει πάντα, αν και είναι πολύ πιθανό να μη φθάσει ποτέ εκεί, θα συνίστατο στο να μπορούσε να δει όλα τα υπό παρατήρηση φαινόμενα ως ειδικές περιπτώσεις ενός και μόνου γενικού γεγονότος, όπως, λόγου χάρη, η *έλξη*.³⁶

Σε δύο πράγματα οφείλουμε κυρίως να σταθούμε. Πρώτον, στο ότι ο Κοντ θεωρεί ότι η κατανόηση, η ερμηνεία και η εξήγηση των κοινωνικών γεγονότων και φαινομένων προϋποθέτουν την εξέταση της ιστορικής προέλευσης, της ιστορικής συνάφειας και της ιστορικής πορείας τους. Αυτό είναι σύμφωνο με τις γενικότερες μεθοδολογικές αρχές του. Εδώ βεβαίως τον απασχολεί πρωτίστως η «φύση και ο χαρακτήρας του θετικού πνεύματος» και, όπως σημειώνει και αλλού, μόνον η «ιστορική σύνθεση» μπορεί να «επαληθεύσει το σύνολο», εν προκειμένω τη διαμόρφωση του «θετικού καθεστώτος», και να προδιαγράψει το «μέλλον» του, την επικράτηση δηλαδή της επιστημονικής διαχείρισης των κοινωνικών πραγμάτων και την εγκαθίδρυση των νέων θεσμών που θα εδράζονται στην τελευταία. Ο Κοντ θεωρεί λοιπόν ότι «αν η κοινωνιολογική θεωρία δεν μπορούσε να ρυθμίσει σαφώς το παρόν, αυτό θα ήταν συνέπεια ενός ανεπαρκούς προσδιορισμού του μέλλοντος, αφού δεν εξήγησε επαρκώς το παρελθόν».³⁷ Με άλλα λόγια, η πρόβλεψη και ο σχεδια-

36. Α. Κοντ, *Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 55-56 (η έμφραση δικιά μας).

37. Βλ. Α. Κοντ, *Εκκλήση στους συντηρητικούς*, μεφ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000, σ. 223-225.

σμός των μελλοντικών εξελίξεων είναι στενά συναρτημένα με την ορθή διάγνωση των συνθηκών του παρόντος, όπως έχουν διαμορφωθεί ιστορικά. Η ιστορική έρευνα και η ιστορική συγκριτική ανάλυση είναι συνεπώς μέρος της κοινωνικής στατικής και της κοινωνικής δυναμικής, της θετικής μεθόδου. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Κοντ μελέτησε εξαντλητικά ιστορία, την ιστορία της σκέψης ειδικότερα. Προκειμένου να διαμορφώσει και να υποστηρίξει τις θέσεις και τις απόψεις του, αναφέρεται και εξετάζει ιστορικά γεγονότα, αναλύει και συγκρίνει ιστορικές εξελίξεις και ιστορικές περιόδους. Έτσι, για παράδειγμα, προκειμένου να αποφανθεί για «τον γενικό χαρακτήρα της μοντέρνας ιστορίας» αρχίζει την εξέταση και παρακολούθει τις εξελίξεις των θεσμών, των μορφών εξουσίας και των αντιλήψεων που κυριάρχησαν από τον 4ο αιώνα μ.Χ., διά του Μεσαίωνα, μέχρι τις μέρες του.³⁸ Πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι τα τρία καθεστώτα αναφέρονται εμμέσως πλην σαφώς σε πραγματικές ιστορικές κοινωνίες και περιπτώσεις. Το θεολογικό πρωτίστως στη μεσαιωνική ευρωπαϊκή κοινωνία και κατά δεύτερο λόγο σε προγενέστερες ή και «πρωτόγονες» κοινωνίες, αρχέγονες ή σύγχρονες του Κοντ. Το μεταφυσικό στην εποχή της απολυταρχίας και του Διαφωτισμού, και το θετικό ουσιαστικά στην εποχή της βιομηχανίας και του κεφαλαίου.

Το δεύτερο πράγμα που πρέπει να σημειώσουμε, και το οποίο αποτελεί την άλλη όψη του πρώτου, είναι ότι τα τρία στάδια εξέλιξης του ανθρώπινου πνεύματος και της ανθρώπινης κοινωνίας συνδέονται εσωτερικά, το ένα είναι η «φυσική», η «αναγκαστική» συνέχεια του άλλου. Όπως γράφει ο Κοντ, τα καθεστώτα «συνδέονται προοδευτικά», «η εξέλιξη είναι συνεχής».³⁹ Έτσι, τις «υπερφυσικές δυνάμεις» του θεολογικού καθεστώτος υποκατέστησαν οι «αφηρημένες δυνάμεις», οι «προσωποποιημένες αφαιρέσεις» του μεταφυσικού, μεταβατικού καθεστώτος. Τον «Θεό» τον υποκατέστησε η «φύση». Την τελευταία ως την ανώτατη από τις «αφηρημένες» αυτές «δυνάμεις» προϋποθέτει, αλλά και παραμερίζει η επιστημονική παρατήρηση. Η τελευταία επιτυγχάνει, σε συνδυασμό με τη λογική, να αναδειξει τις «πραγματικές σχέσεις», τους «πραγματικούς όρους» που διέπουν τα φαινόμενα. Επιτυγχάνει έτσι, επίσης, την «ελάτ-

38. Βλ. Α. Comte, "Summary Appraisal of the General Character of Modern History", στο H.S. Jones (επιμ.), *A. Comte, Early Political Writings*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1998, σ. 5-46.

39. Α. Κοντ, *Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 74-75.

τωση», όπως γράφει, των «γενικών γεγονότων», δηλαδή των γεγονότων και των σχέσεών τους, τα οποία καταγράφονται ως οι επιστημονικά θεμελιωμένοι «νόμοι» που προσδιορίζουν τα φαινόμενα, ως οι «κανονικότητες» που τα χαρακτηρίζουν.

Το θεολογικό σύστημα λοιπόν, το θεολογικό πνεύμα, υποστηρίζει ότι γνωρίζει τα υπερφυσικά, υπερβατικά όντα, στα οποία ως τελικές αιτίες αποδίδει όλα τα φαινόμενα, κοινωνικά και φυσικά. Πρόκειται για τη μορφή κοινωνίας όπου οι άνθρωποι κατανοούν το περιβάλλον τους με τρόπο «ανθρωπομορφικό». Αποδίδουν σε όλα τα πράγματα «ζωή» ανάλογη με τη δική τους. Αντιλαμβάνονται όλα τα φυσικά όντα ως φέροντα πνεύμα και ζωή. Αυτό συμβαίνει κατεξοχήν στην πρώτη, στην αρχαιότερη φάση του θεολογικού καθεστώτος, τη φάση του «φетиχισμού», όπως την ονομάζει ο Κοντ, όπου επικρατούσε συμπαγής πνευματική ενότητα και συναίνεση, ανάλογη με εκείνη που ο Κοντ πίστευε ότι ήταν δυνατόν να επιτευχθεί στο μέλλον διά του θετικού πνεύματος. Ως χαρακτηριστικότερη αλλά και «υψηλότερη» περίπτωση του «φетиχισμού» επισημαίνει ο Κοντ τη λατρεία των άστρων ή «αστρολατρία», που αποτέλεσε, όπως γράφει, τον «γόνιμο σπόρο της μεταφυσικής [και] ύστερα της επιστημονικής αστρολογίας». Τον «φетиχισμό» ακολούθησε ο «πολυθεϊσμός», οι θεοί της ειδωλολατρικής αρχαιότητας, ενώ ο «μονοθεϊσμός», ο μόνος θεός των Ιουδαίων, των χριστιανών και των μουσουλμάνων, «με την αυξανόμενη αφαίρεση του θείου προετοίμασε καθαρά το δεύτερο καθεστώς (αφηρημένο)».⁴⁰

Με τον όρο *μεταφυσικό* ή *αφηρημένο σύστημα*, τώρα, ο Κοντ περιέγραψε τη φιλοσοφία του Διαφωτισμού και την εποχή της Επανάστασης. Προς τη φιλοσοφία και τις ιδέες του Διαφωτισμού ήταν εχθρικός και πίστευε, όπως το διατυπώνει ρητά, ότι δεν ήταν παρά μία εκδοχή του θεολογικού πνεύματος. Το μεταφυσικό πνεύμα στη θέση του ανθρωπόμορφου θεού έβαλε εξίσου απρόσιτες, υπερφυσικές, μεταφυσικές ιδέες και έννοιες, που τους απέδωσε το κύρος υπαρκτών όντων.⁴¹ Κεντρική μεταξύ

40. Στο ίδιο, σ. 64.

41. Οφείλουμε να σημειώσουμε πως ο Κοντ αναγνώριζε ότι στις διάφορες ιστορικές κοινωνίες και εποχές παρατηρείται συνήπωση περισσότερων φιλοσοφικών αντιλήψεων και θεωρήσεων του κόσμου, συνελπίως και της κοινωνίας. Όταν περιέγραφε τα στάδια ή καθεστώτα, αναφερόταν στο κυρίαρχο στο καθένα «πνεύμα», «φιλοσοφία», αν και δεν είναι πάντοτε σαφής ως προς το σημείο αυτό. Βλ. A. Comte, *Cours de philosophie positive*, τόμ. 4, ό.π., σ. 284-285, και τόμ. 5, σ. 6-7.

αυτών αναδείχθηκε η έννοια της «φύσης», στην οποία αποδόθηκε ο χαρακτήρας της πρωταρχικής οντότητας. Για τη μεταφυσική φιλοσοφία ο Κοντ πίστευε ότι είχε μεταβατική χρησιμότητα, ότι είχε επιτελέσει τον προορισμό της, που δεν ήταν άλλος από την εσωτερική φθορά του θεολογικού καθεστώτος. Έχοντας αντιπαραθέσει την έννοια της φύσης και της «φυσικής τάξης» στη θεολογική ερμηνεία του κόσμου διέβρωσε το μεσαιωνικό καθεστώς και άνοιξε το δρόμο για την υπέρβασή του. Επιβιώνοντας όμως στο πλαίσιο του θετικού καθεστώτος, η μεταφυσική φιλοσοφία είχε καταστροφικές συνέπειες, κυρίως διότι οι θέσεις και οι αρχές που υποστήριζε ήταν όχι μόνον παραπλανητικές αλλά και ανατρεπτικές της κοινωνικής τάξης και της αρμονίας, που ήταν ελεγγύον να εδραιωθεί σε νέες βάσεις, σύμφωνα δηλαδή με το θετικό πνεύμα. Έτσι, για τον Κοντ η «ελευθερία της συνείδησης», για παράδειγμα, ήταν ένα είδος δόγματος που είχε μεν αξία και λειτουργικότητα ως όπλο κατά των θεοκρατικών αντιλήψεων της μεσαιωνικής κοινωνίας, όφειλε όμως να ξεπεραστεί ως ιδεολογία ή ως τρόπος θεώρησης του ανθρώπου και να καταργηθεί ως ηθική αρχή. «Ελευθερία της συνείδησης» σήμαινε, κατά τον Κοντ, υλοκειμενισμό, ατομισμό, αυθαιρεσία και συνεπίως αταξία. Για τον Κοντ η «ασθένεια», κατά κάποιον τρόπο, του δυτικού κόσμου βρισκόταν στον «ατομισμό» και τον «εγωισμό». Δεν ήταν δυνατόν να στηριχθεί σε μια τέτοια αρχή η κοινωνική τάξη και αρμονία. Οφείλε να αντικατασταθεί, όπως όφειλαν να αντικατασταθούν και οι άλλες, κατά τον Κοντ, εξίσου αυθαίρετες, αστήρικτες και μεταφυσικές αφαιρέσεις, τα «δόγματα» περί κοινωνικής ισότητας, περί ατομικής ελευθερίας, περί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των «φυσικών» δικαιωμάτων του ανθρώπου.⁴² Έπρεπε η φιλοσοφία των «δικαιωμάτων» και του «ατομισμού» να υποκατασταθεί από την ηθική των «υποχρεώσεων» και του «καθήκοντος». Τη θέση τους όφειλε να πάρει μια αυθεντική συναντιλήψη, σύμφωνη προς τη «φυσική» τάξη, την «τάξη» και την «αρμονία», όπως την κατοχύρωνε η «θετική πολιτική», δηλαδή η εφαρμοσμένη κοινωνιολογική γνώση των «νόμων» που διέπουν την κοινωνική ζωή. Η «αλληλεγγύη» και το «καθήκον» όφειλαν να μπουν στη θέση του «εγωισμού» και των «δικαιωμάτων», προκειμένου να κυριαρχήσει το πνεύμα της θετικής επιστήμης στο πεδίο και της κοινωνικής ηθικής και της οργάνωσης της κοινωνίας ευρύτερα.

42. Βλ. A. Comte, *The Positive Philosophy*, τόμ. 2, ό.π., σ. 9-11.

Τη γνώση και τη θετική πολιτική που θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν τους στόχους αυτούς αναλάμβαναν να θέσουν σε εφαρμογή οι αρμόδιοι πνευματικοί και πολιτικοί ηγέτες στους οποίους εναποθέτουν την εμπιστοσύνη τους, ακριβέστερα στους οποίους υπακούν και υιοτάσσονται με τη θέλησή τους οι άνθρωποι, καθώς αναγνωρίζουν την αρμοδιότητα και την αυθεντία τους να γνωρίζουν και να διοικούν. Για τον Κοντ η κοινωνία ήταν δυνατόν να αποκαταστήσει όρους οργανικής λειτουργίας των κοινωνικών θεσμών μέσω του «θετικού πνεύματος». Το θετικό πνεύμα αναγνωρίζει τη σημασία και αποδέχεται, δεν αμφισβητεί, τη δεδομένη τάξη πραγμάτων. Το θετικό πνεύμα διαπιστώνει και επιβεβαιώνει τις πραγματικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των στοιχείων της υπαρκτής τάξης πραγμάτων και προσδιορίζει τις αναγκαίες που τις καθορίζουν. Στη διαπίστωση των τελευταίων μπορεί να στηριχθούν και οι «προβλέψεις» για τις μελλοντικές εξελίξεις και συνεπώς και τα προγράμματα πολιτικής δράσης, που θα στοχεύουν ακριβώς στην υπέρβαση των κοινωνικών αντιθέσεων μέσω της προσαρμογής των ανθρώπων στις επιταγές της κοινωνικής ηθικής, αυτής που είναι σύμφωνη με την «αληθινή φύση» των ανθρώπων και των κοινωνικών σχέσεων. Οι κοινωνικοί θεσμοί είναι, σύμφωνα με αυτή την ιδέα της «θετικής πολιτικής», απόρροια της «φυσικής», εντέλει αναπότρεπτης εξέλιξης της κοινωνίας. Και αυτό, όπως είναι εύλογο, έχει μεγάλη σημασία θεωρητική αλλά και πολιτική, πρακτική. Συνεπάγεται την ανάγκη παρεμβατικών δράσεων, αλλά όχι ανατροπών της δεδομένης κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Η θετική κοινωνιολογία καθίσταται εντέλει απολογητική και νομιμοποιητική ιδεολογία της τελευταίας, της αστικής δηλαδή κοινωνίας. Όπως έχει παρατηρηθεί, η αντίληψη αυτή φέρει «τους σπόρους μιας φιλοσοφικής υπεράσπισης του αυταρχισμού».⁴³ Ορισμένοι σχολιαστές του Κοντ θεωρούν ότι στα χέρια του «το σύνθημα “να προβλέψουμε προκειμένου να ελέγχουμε” καθίσταται ένα ολοκληρωτικό σλόγκαν»,⁴⁴ ενώ η ίδια η έννοια της κοινωνικής τάξης, που είναι «κεντρική στο θετικισμό του [...], έχει ένα ολοκληρωτικό περιεχόμενο στο κοινωνικό καθώς και στο μεθοδολογικό της νόημα».⁴⁵ Στη θετική πολιτική και τη θετική θρησκεία ανατίθε-

43. H. Marcuse, *ό.π.*, σ. 342, 345-347.

44. I.M. Zeitlin, *Ideology and the Development of Sociological Theory*, Νιου Τζέρσι, Prentice Hall, 1997 (1980), σ. 76.

45. H. Marcuse, *ό.π.*, σ. 348.

ται ο πατερναλιστικός ρόλος να καταπραΰνουν τον πόνο και να ελαφρύνουν τις δυσκολίες του βίου, να «προστατεύουν» όσους υφίστανται τις συνέπειες της έλλειψης κοινωνικής ισορροπίας και συνοχής, όσους περιθωριοποιούνται κατά τη διαδικασία της κοινωνικής εξέλιξης, εφόσον, εννοείται, υπακούν στις επιταγές της.

Ωστόσο οι τρεις φιλοσοφίες ή συστήματα δεν αποτελούν μόνον τρόπους σκέψης και μεθοδολογίες με τις οποίες το ανθρώπινο πνεύμα επιχειρεί να ερμηνεύσει τον κόσμο. Εκφράζουν και καταγράφουν τους τρόπους των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και ενεργειών, της κοινωνικής δηλαδή πρακτικής και οργάνωσης. Κάθε φιλοσοφία εκφράζει ένα «κοινωνικό καθεστώς», όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω, καταγράφει μια κοινωνική «κατάσταση» και αναφέρεται και καταγράφει όχι μόνο τις πνευματικές αλλά και τις υλικές πλευρές της ανθρώπινης ζωής. Ο Κοντ θεωρεί ότι στο θεολογικό καθεστώς αντιστοιχεί η κοινωνική οργάνωση που χαρακτηρίζεται από «στρατιωτικό πνεύμα». Στην εξουσία της κοινωνίας βρίσκονται όσοι έχουν ως κύρια ασχολία τον πόλεμο. Κυρίαρχη κοινωνική ολότητα είναι η κοινωνική ομάδα της οικογένειας. Στο μεταφυσικό καθεστώς επικρατεί το «νομικό» πνεύμα. Την κοινωνία διοικούν οι άνθρωποι που εκφράζουν, εμφορούνται και υπηρετούν το πνεύμα των νόμων, είναι δηλαδή οι λειτουργοί των νομικών ρυθμίσεων, οι νομικοί, οι δικηγόροι. Στην περίπτωση αυτή η κύρια κοινωνική ολότητα είναι το κράτος. Στο θετικό, τέλος, καθεστώς κυριαρχεί η επιστήμη και η βιομηχανία, ενώ η κοινωνική ολότητα περιλαμβάνει πλέον την ανθρωπότητα ολόκληρη.⁴⁶ Στο πρώτο, το θεολογικό καθεστώς, ισχύει το «θείο δίκαιο» («droit divine»)· στο δεύτερο η αρχή της «λαϊκής κυριαρχίας»· ενώ στο τρίτο η «θετική πολιτική».

Η αντίληψη του Κοντ για την κοινωνία ως μια ενότητα εναρμονισμένων και αμοιβαία ελκυσόμενων συστατικών μερών επέβαλε την αντίληψη του πνεύματος ως ολοποιοτικής και συνεκτικής δύναμης, δύναμης που συμπύκνωνε στις εκφράσεις και στην εκτύλιξη της την εκάστοτε ιδιαιτερότητα αλλά και τη δυναμική της κοινωνίας. Στο πνεύμα συνεπώς καταγράφεται τόσο η ιστορικότητα, η συγχρονικότητα, όσο και η διαστορικότητα, η διαχρονικότητα της κοινωνίας. Το πνεύμα είναι ιστορικό· ακριβέστερα, έχει ιστορικά περιεχόμενα καθώς συνυφαίνεται με ένα συγκε-

46. Βλ. R. Aron, *ό.π.*, σ. 64.

κριμένο εκάστοτε κοινωνικό καθεστώς, ρυθμίζει και εκφράζει την κοινωνική ζωή στις επιμέρους ιστορικές της μορφές.

Για τον Κοντ ακατάλυτη κατευθυντήρια αρχή της κίνησης της ιστορίας είναι η «πρόοδος» του ανθρώπινου πνεύματος και του συνόλου της ανθρώπινης κοινωνίας και του πολιτισμού. Το «ένα και γενικό γεγονός» υπό το φως του οποίου επιθυμεί να θέσει όλα τα υπό παρατήρηση γεγονότα της ιστορίας δεν είναι άλλο από τον «νόμο των τριών σταδίων» ή καθεστώπων, σύμφωνα με τον οποίο το «τέλος», η ανώτατη βαθμίδα του ανθρώπινου πνεύματος και της ανθρώπινης κοινωνίας, ενσαρκώνεται στο «θετικό καθεστώς», στη νεότερη κοινωνία, την κοινωνία δηλαδή του καπιταλισμού.

Το ανώτερο λοιπόν, το τελικό στάδιο, η πιο ανεπτυγμένη και αξία του ονόματός της ανθρώπινη κοινωνία είναι, κατά τον Κοντ, η κοινωνία όπου το θετικό πνεύμα κυριαρχεί όχι μόνον στον χώρο των επιστημών και της τεχνολογίας αλλά και στις συνειδήσεις των ανθρώπων. Στην κοινωνία αυτή η θετική φιλοσοφία, που είναι συνώνυμη, όπως είδαμε, με την επιστημονική γνώση, θα υποκαταστήσει και τη θρησκεία. Ακριβέστερα, θα αναδειχθεί στη νέα θρησκεία του ανθρώπου. Στη νέα θρησκεία όχι μόνον των δυτικών κοινωνιών, της Ευρώπης, αλλά της ανθρωπότητας στο σύνολό της. Συνελώς η πιο «προοδευμένη» κοινωνία είναι για τον Κοντ η κοινωνία της εποχής του. Ας δούμε πώς περιγράφει ο Κοντ τη σύγχρονη κοινωνία και σε ποια χαρακτηριστικά της έβλεπε να έχει βρει ήδη την έκφραση και την εφαρμογή του το θετικό πνεύμα.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΘΕΤΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Ο Κοντ περιγράφει την κοινωνία της εποχής του ως κοινωνία της «επιστήμης και της βιομηχανίας». Η κοινωνία του καπιταλισμού ήταν η κοινωνία του «βιομηχανικού πνεύματος». Στη βιομηχανία δηλαδή εντόπιζε ο Κοντ την κοσμική έκφραση του θετικού πνεύματος. Η εφαρμογή των κατακτήσεων της θετικής επιστήμης στη σφαίρα της οικονομίας έβρισκε την έκφρασή της στη βιομηχανική παραγωγή. Η υιοθέτηση των επιστημονικών μεθόδων στην οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής είχε τη «θετική» συνέπεια της μεγιστοποίησης των οικονομικών απολαβών της κοινωνίας συνολικότερα. Η «πρόοδος» καταγράφεται στο ότι η επι-

σήμε μεγαλοποιεί την ανθρώπινη προσπάθεια και επιτυγχάνεται έτσι όλο και μεγαλύτερη αύξηση του πλούτου και των υλικών αγαθών. Αυτό το τελευταίο συνιστά συνθήκη και προϋπόθεση για την αποκατάσταση της «αρμονίας» και την επικράτηση της «ειρήνης» στην κοινωνία.

Ο Κοντ πίστευε ότι στην κοινωνία του θετικού πνεύματος ο άνθρωπος θα εγκαταλείψει εντελώς τον πόλεμο. Ο πόλεμος θα υποκατασταθεί από την προσπάθεια του ανθρώπου να κυριαρχήσει και να υποτάξει τη φύση. Ο Κοντ, όπως και πολλοί σύγχρονοί του, πίστευε στην ειρηνική φύση του καπιταλισμού. Αγνοούσε, ή καλύτερα παρεβλέπε, τις κοινωνικές αντιθέσεις, που στην εποχή του ήταν βεβαίως και οξείες και κραυγαλέες. Θεωρούσε ότι οι αντιθέσεις αυτές ήταν μεταβατικές και υποκείμενες στη διορθωτική παρέμβαση του «θετικού πνεύματος». Άλλωστε πίστευε ότι από τη φύση της η βιομηχανική κοινωνία ήταν μια κοινωνία στην οποία δεν υπήρχε αντίθεση συμφερόντων. Όπως ο μέντορας και δάσκαλός του Σεν-Σιμόν, έτσι και ο Κοντ θεωρούσε ότι όλες οι κατηγορίες των εργαζομένων είχαν κοινά συμφέροντα με τους βιομηχάνους, τους τραπεζίτες, τους κατόχους εμπορικού κεφαλαίου κ.ο.κ., ότι συνεπώς όφειλαν να συνεργάζονται αρμονικά και να μην επιδεικνύουν ασεβεία και επιθετικότητα απέναντι στους εργοδότες. Τη διαπαιδαγώγησή τους όφειλε να αναλάβει, όπως είναι ευνόητο, η νέα ηθική, που ως μέρος της κοινωνιολογίας όφειλε να αντικαταστήσει τον «εγωισμό» με τον «αλτρουισμό», την ταξική ανταπαλότητα με την κοινωνική «αρμονία». Ο Κοντ πίστευε ότι οι ενδεείς και οι άποροι θα ήταν οι πρώτοι και πιο ένθερμοι οπαδοί του θετικισμού και της νέας θετικής θρησκείας, ότι οι «νέοι φιλόσοφοι θα βρουν τους πιο ενεργητικούς τους συμμάχους ανάμεσα στους προλετάριους», καθώς «ο θετικισμός έρχεται να αντικαταστήσει την ευλάβεια με την αφοσίωση».⁴⁷ Ο θετικισμός, η θετική πολιτική, θα εξάλειφε τον ταξικό ανταγωνισμό και θα αναλάμβανε τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των κατωτέρων κοινωνικών τάξεων, χωρίς πάντως να απειλείται ή να αμφισβητείται ο «θεμελιώδης θεσμός της ιδιοκτησίας» ή να διαταράσσεται η υπάρχουσα «οικονομική τάξη». Η ιδιοκτησία ήταν για τον Κοντ συμφυής στη δραστηρία πλευρά του ανθρώπου. Ήταν η «φυσική» συνέπεια της σωρευτικής του ικανότητας.

47. Βλ. Σ. Λαζό, «Εισαγωγή», στο Α. Κοντ, *Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 36-37. Πρβλ. επίσης Α. Κοντ, *Έκκληση στους συντηρητικούς*, ό.π., σ. 260-262.